

PÄRNUMAA PÄRANDKULTUURIST

Autorid: Aivar Hallang (lk 14–18; 80), Ando Kalde (168–172), Madis Kuningas (22–32; 84–88; 114–118; 176–180), Susanna Kuusik (156–162), Argo Mättas (142–152), Aat Sarv (70–80; 166), Rauno Schults (50–50; 132–138), Kersti Siim (62–66), Värdis Soomann (92–110), Lembitu Tarang (8–10), Kalev Tihkan (36–46), Kadri-Aija Viik (122–128), Rünno Viir (182–190).

Fotod: Aivar Hallang, Ando Kalde, Madis Kuningas, Jürgen Kusmin, Susanna Kuusik, Argo Mättas, Aat Sarv, Rauno Schults, Kersti Siim, Värdis Soomann, Kalev Tihkan, Kadri-Aija Viik, Rünno Viir.

Projektijuht: Vaike Pommer

Konsultant: Heiki Pärdis

Keeletoimetaja: Krista Kumberg

Küljendus: Eesti Loodusfoto

Aluskaardiks on digitaalne baaskaart (M 1:50 000). Autoriõigus: Maa-amet

Asukoha koordinaadid: L-Est

Objekti kood: Pärandkultuuri objektide register

© Autorid, 2011

ISBN 978-9949-460-10-6

Raamat on mõeldud tasuta levitamiseks

Projekti finantseeritakse Euroopa Regionaalarengu Fondist (ERDF) ning seda teostatakse Lõuna-Soome ja Eesti INTERREG IVa programmi raames.

Raamatu koostamist on rahastanud:

SISEMINISTEERIUM

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
INVESTING IN YOUR FUTURE

CENTRAL BALTIC
INTERREG IV A
PROGRAMME
2007–2013

PÄRNUMAA PÄRANDKULTUURIST

PÄRNU — 2011

SISUKORD

EESSÕNA	6		
PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST	8		
ARE VALD	13	SAUGA VALD	113
AUDRU VALD	21	SURJU VALD	121
HALINGA VALD	35	TAHKURANNA VALD	131
HÄÄDEMEESTE VALD	49	TOOTSI VALD	141
KIHNU VALD	61	TORI VALD	145
KOONGA VALD	69	TÕSTAMAA VALD	155
LAVASSAARE VALD	79	VARBLA VALD	165
PAIKUSE VALD	83	VÄNDRA VALD	175
SAARDE VALD	91		

EESSÕNA

Kultuur kõige üldisemas mõttes on inimese ja ühiskonna elamisviis. Igal ajastul, piirkonnal, külal on olnud oma elamisviis ja seega ka oma kultuuripärand. Eelmine põlvkondade tegutsemise jäljed maastikul – see on meie tänane pärandkultuur.

Eesti rahvas on oma pika ajaloo vältel kokku puutunud mitmete võõraste rahvastega, kes jätsid jälje ka meie rahvakultuurile. Ühiste joonte omamine on loomulik, sest elujõuline rahvakultuur suudab sulandada endasse võõraid mõjusid, jäädes ise omanäoliseks. Rahvusliku identiteedi seisukohalt on tähendusrikkaimad need mälestised, mis on meie rahvale ainuomased või mille juures võime võõrast mõju tajuda vaid kaudselt. Otseselt võõrast mõju kandvaid objekte võib pärandkultuuri hulka arvata tinglikult, kuna nad on ikkagi osa meie maa ja rahva ajaloost. Arvatavasti saavad siinjuures otsustavaks nii ajaline mõõde kui ka meie endi hinnang sellele, kas me oleme ühe või teise objekti omaks võtnud, sest lõppude-lõpuks on pärandkultuur see, mis seob eestlast juurte kaudu tema maaga.

Nagu kõikjal Eestis, nii on ka Pärnumaal viimaste aastakümnete kiire ühiskondlik areng toonud eriti tera-

valt välja maaelu ja -kultuuri järjepideva säilimise probleemi. Pärandkultuuris põimuvad materiaalne ja vaimne üheks tervikuks. Esiisade pärandit on kõikjal me ümber, kui vaid oskame ja tahame seda märgata. Olgu see siis külade paiknemismuster maastikul, metsalagendikult ootamatult avanev vaade vanale talukohale, muinas- ja keskaegsed asulakohad, linnused, pelgupaigad, kultusekohad, matusepaigad, muistsed põllud, postiteed, sillad, kiviaiad, vana metsavahikordon, mille kõrval hunnik sammaldunud kerisekive vanal saunaasemel. Kuidas seda kõike hinnatakse ja väärtustatakse, on juba meie endi kultuuri küsimus. Austagem neid paiku ja nendega seotud mälestusi, mis on ühtlasi meie endi ajalugu.

Rõõmuga võib tõdeda, et on muutunud meie senised arusaamad pärandkultuurist. Meie ühiskond on üha enam väärtustamas oma kultuuripärandit, mille näiteks on ka käesoleva raamatu väljaandmine. Raamat annab hea ülevaate sellest, millist osa Pärnumaa pärandkultuurist oleme suutnud säilitada.

*Küllike Koger,
Keskkonnaameti Pärnu-Viljandi regiooni
metsanduse juhtivspetsialist*

**Kihelkonnad 19. saj lõpu seisuga võrrelduna
käesoleva halduskorraldusega.**

PÄRANDKULTUUR VÄÄRIB HOIDMIST

Eesti maapiirkondade asustusskeem püsis võrdlemisi ühtlasena, peaaegu muutumatuna muinasaja lõpust kuni 18. sajandi lõpuni. Vähe muutusid ka elamiskultuur ja selle maastikus nähtavad märgid, mida me nüüd nimetame pärandkultuuri märkideks. Just 19. sajand tõi kaasa suuri muutusi: talupoegade uus õiguslik seisund, uued talud ja külad, elanikkonna arvu kasv ning industrialiseerimise algus, mis on jätnud oma jälje ka maastikku.

Inimtegevuse tagajärjel ühed märgid tekkisid ja teised kadusid: mets aletati põlluks, puhkama jäetud põld muutus karjamaaks. Kuigi asukohad vaheldusid, olid need märgid siiski kuskil olemas – inimelamud ja nende juurde kuuluvad kõrvalhooned, kaevud, kiviaiad ümber põllulappide, teerajad põliskülade vahel ja taliteed üle rabade.

Nüüd enam nii ei ole. Maastike muutumine toimub nii kiiresti, et see on märgatav juba ühe inimpõlve kestel. Teistsugusel ja pidevalt muutuval elukultuuril on teistsugused märgid. Ja vanad märgid ei vaheta asukohta, vaid hävivad. Tabavalt kirjeldab seda protsessi

üks Eesti tunnustatumaid geograafe-maastikuteadlasi Hannes Palang: „Heal juhul kolivad kohad mällu. Keegi mäletab, kogub pilte ja mälestusi, tassib lapselapsi kohale kuni jaksab. Kuid mingil hetkel mäletaja kaob ja kaob ka koht, seekord mälust. Ja nii ongi kohast saanud loodus.“ (Eesti Loodus 2006, nr 3, lk 158)

Koduloolased, olgu nad siis uurijad või retkejuhid-loodusevahendajad, ongi selline omapärane kiht ühiskonnas, kes tahaksid väga, et Eesti maastik ei muutuks nii kiiresti ja jäägitult tegevusareenist lame-daks pildiks (H. Palangu väljend samas).

On ju meeliülendav, kui tunned maastikus liikudes, et oled osaline selles muutumises, üks järjepidevuse kandjatest. See tunne vist ongi kultuuriline side loodusega. Sel juhul saabki maastikku käsitleda igapäevase elu areenina. Kui seda tunnet ei ole, siis vaatlemegi maastikku kui pilti. Kumb viis on sisukam, tunda oma juuri paikkonnas või vaadata ja hinnata ümbritsevat tema ilu järgi?

Viimasel ajal on palju arutletud oma juurte üle. Pärandkultuuri märkide teadvustamine maastikus

ongi üks osa oma juurte otsimise protsessis. Need on ainsad käegakatsutavad märgid meie sidemetest läinud põlvkondadega. Kas on seda üldse vaja edukaks eluks ja rahuloluks? Vist ikka on. Ega muidu paljud taasta oma maakodu esialgsel kujul: puhastatakse kiviraketega kaev, kuigi vesi tuleb puurkaevust torusid pidi, laotakse üles kivikeldri võlv ja pannakse uus sepishingedega uks, kuigi talvetagavarasid hoitakse ammu sügavkülmikus. Samal põhjusel on puisniitudele jälle tekkinud palkküünid, kuigi heina sinna talveks ei veeta. Jälle kerkivad kiviaedade read kunagise karjamaa ja põllu piirile.

Paljud teevad seda enda jaoks, kuid ei keela teistegi vaadata, tuntakse uhkust ja rahuldust oma põlistest sidemetest siin elanutega. Vana hoitakse ja taastatakse ka taluturismi arendamiseks, linnainimestele maa-elu tutvustamiseks.

Ilmselt tuntakse hingelist vajadust säilitada eellaste tehtut. Inimesed jõuavad nii lähemale oma juurte saladustele. Väidab ju ka tuntud visionäär Aare Kasemets, et juurteta kultuur on hääbuv kultuur ja keegi peale meie endi ei oska meie rahvuskultuuri väärtustada ega suuda seda säilitada (Eesti 21. sajandil, lk 148–155).

Jõuamegi küsimuse juurde, kuidas saaksid inimesed aru, et pärandkultuuri objektide säilitamine aitab

oma juurte juurde teed leida, hingelist tasakaalu luua? Kuidas mõistaksid võimalikult paljud oma osa ajastu elamiskultuuri väljakujunemises ja tunneksid vastutust selle järjepidevuse edasikandumise eest?

Pärast II maailmasõda kerkis lagunevate, segunevate ja pidevalt muutuva sotsiaalse koosseisuga kogukondade stabiilsuse probleem üles ka Põhjamaades, kus seoses tööstuse plahvatusliku arenguga algas, nagu mujalgi, linnastumisprotsess. Juba ligi nelikümmend aastat tagasi hakati Rootsis inventeerima peamiselt inimestest tühjenenud metsaaladel leiduvaid pärandkultuuri objekte – inimtegevuse jälgi maastikus. Nüüd on see tegevus seadustatud ja seda teevad kultuuriliselt ja ajalooliselt motiveeritud koduloouurijad koostöös keskkonnaameti ja muinsuskaitseametiga.

Seadustega ei ole aga reguleeritud selle nn riiklikult mittekaitstava pärandkultuuri objektide kaitsmine hävimise eest. Ja seda ei kavatsetagi teha. Metsamaadel on need objektid kaitstud kaudselt – ilma nende hoidmise ja säilitamise kohustuse võtmiseta ei ole metsaomanikul, olgu selleks siis riik või eraomanik, võimalik oma metsi sertifitseerida.

Tuhandete väiksemate maaomanike puhul on aastakümnete jooksul jõutud arusaamisele, et parim

viis säilitada eelmistelt põlvkondadelt päritud kultuurimärke on omanikukaitse. Seda sõna ei taheta eriti kasutada, kuna sõna „kaitse“ viitab ilmselt mingile ohule väljastpoolt. Parem on rääkida omanikuhoiust, sest see on igale maaomanikule loomupärane – hoida väärtusi, mis paiknevad tema maal. Selleks selgitatakse igale maaomanikule, kelle maal on tähelepanuväärseid pärandkultuuriobjekte – vana verstatulp, ruunikivi, keskaegne ratsatee, sajandivanune karjajootmiskaev ja palju muud, nende objektide kasutusvaldkonda, ajalugu ning kultuurilist seost tänapäevaga.

Enamik maaomanikke väärtustab neid objekte, kuna need tõstavad tema omandi väärtust. Sellega kaasneb tavaliselt ka enesehinnangu tõus. Maaomanike koostöö tulemusena, kui näiteks seatakse eesmärgiks turistide arvukuse suurendamist piirkonnas, võib saavutada paikkonna maine märgatavat tõusu. Kui see seatakse eesmärgiks, tuleb luua kohapealne teavitussüsteem – trükised, viidad, matkarajad. Rootsi kogemused näitavad, et kui maaomanik on kultuurilembene ja tunneb oma maal oleva pärandkultuuriobjekti lugu, on see objekt parimal viisil kaitstud.

Sel juhul ei juhtu ehk enam asju, mida meil veel kahjuks ette tuleb – rehielamu lammutatakse kütte-

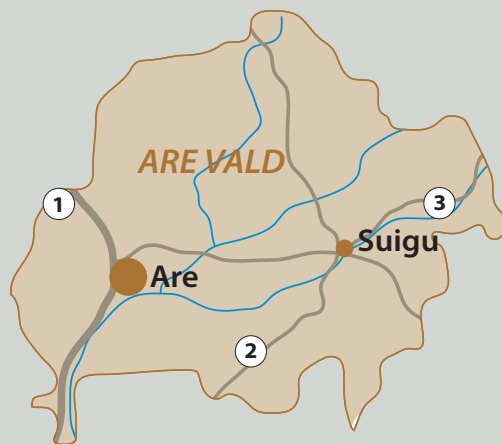
puudeks, koldega kerisahjust saab kiviktaimla, lubjaahi veetakse ehitusaluseks täiteks, sajanditevanune kiviaed lükatakse mõne puukoorma väljaveoks maatasa.

Pärandkultuuri objektide inventuur ongi teabe kogumine ja esitamine kindla metoodika alusel. Andmed on kogutud teemast huvitatud ja vajaliku koolituse saanud inimeste poolt ning avaldatud Internetis pärandkultuuri kaardirakenduses aadressil xgis.maaamet.ee. Pärandkultuuri objektide inventuuri ei saa mõista ühekordse tegevusena, kirjeldatud on vaid tähelepanuväärsem valim, mida tulevikus on võimalik täiendada. Järjepidev peab olema ka omanike teavitamine ja nende nõustamine pärandkultuuriga seotud tegevustes. Kes saaks seda paremini teha kui piirkonna ja kohalike elanikega tuttav pärandkultuuri inventeerija?

Huvi pärandkultuuri vastu ja tahe neid objekte hoida ei saa tekkida käskude ja keeldudega, kuid samas ei ole reaalne ka sajaprotsendiline omaalgatus. Loodame, et siin raamatus ära toodud valik aitab kaasa kultuurilooliselt kõnekate objektide säilimisele meie mälus. Sellega vältime kodumaastiku muutumist ühekihiliseks pildiks.

Lembitu Tarang, projekti konsultant

- 1 Parisselja karjamõis
- 2 Lepplaane küla
- 3 Murru küla koolimaja

Esimesed leiud inimasustusest piirkonnas pärinevad 13. sajandist. Asudes Pärnu-Jaagupi, Tori ja Pärnu kihelkondade piirimail, on need olnud ka keskusteks. 18. saj algul oli piirkonnas kaks kroonumõisa – Are ja Suigu. 1816. a moodustati Eestimaa talurahvaseadusega mõisate maavaldustele Are ja Suigu vallad. 1873. aastal algas talude päriseksostmine.

PARISSELJA KARJAMÕIS

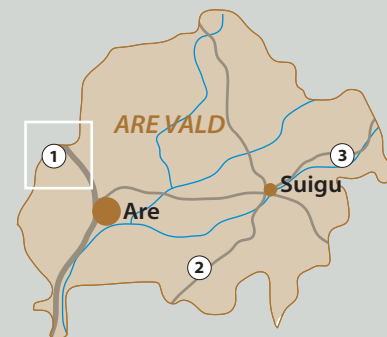
Parisselja (*Parris*) oli Halinga mõisa 369 ha suurune karjamõis. 1910. a ostis selle Pärivere talu omanik Georg Hansen, jaotas taludeks ning müüs soovijatele Pikalaenu Panga kaudu järeelmaksuga. Talude nimedeks olid valdavalt puude nimed: Aaviku, Kaasiku, Männiku, Tammiku, Võõsiku, Saariku, Vaariku, Kanarbiku, Angoja. Nii sündis 1911. aastal uus küla.

Mõisa südame (99,4 ha) ostis 12 000 rubla eest Jaan Prints, kes hakkas uudismaad tegema ja hooneid rajama. 1912. aastal ehitas Prints vana talu palkidest Soome Uusimaa Põllumeeste Seltsilt saadud projekti alusel uue, kahekorruselise, verandaga taluhäärberi, mille üldpinnaks oli 350 ruutmeetrit. Ta ehitas esimeste seas Eestis maakivist puhaslauda, mis oli soojapidav ja kuiv. Lauda katusele ehitati masinate ja pumba tarvis tuule-turbiini, mis andis harilikult tuulega 2 hj ja tugeva tuulega 5 hj võimsust.

Aastatega arendas ta välja ümbruskonna suurima aiandi, mis sai talu üheks tähtsamaks sissetulekuallikaks. Talus tegeleti kanakasvatusega, seal oli tõukanade lava. Valla parimate hulka kuuluti ka maatõugu karja kasvatamisel, karjas oli 22 lehma. Aastatel 1920–1939 oli Parisselja talu üks suurematest majapidamistest Are vallas, sel ajal oldi ka õppetalu.

1949. a moodustati Parisselja talust Parisselja kolhoos, 1952. a liideti mitu kolhoosi ja tekkis Mõõsurini kolhoos. Talu aiandist sai kolhoosi aiand. Taluhäärberisse seadis end sisse majandikeskus ja ruumi jäi ka korteritele. Maja hävis 1960. aastal puhkenud tulekahjus.

Tamvere, E. Are – minevikust tänapäeva. 2007. Käsikiri.

530977 / 6489258

149:MOA:002

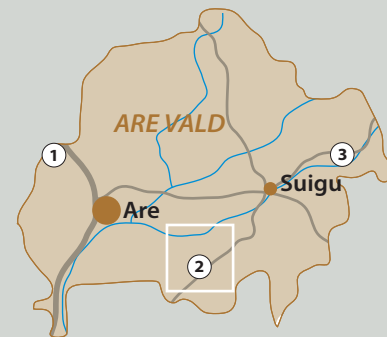
LEPPLAANE KÜLA

1930. aastate alguses sai Are vald kuulsaks lisaks moodsale talupidamisele ja tööstusele ka soomaadele rajatud Lepplaane asunduskülaga, kus oli 57 asundustalu. Majad ehitati tüüpprojekti alusel. Põllumaade rajamiseks tehti ära ulatuslik maaparandus, mille käigus rajati kuivendussüsteemid, raadati võsa- ja metsamaad.

Pärnus suvitades külastas Lepplaane asundusküla ka president Konstantin Päts. Ilm olnud palav ja president palunud ühest talust juua. Asunik kurtnud, et puudub viljaküün. Nii lasigi president ehitada maja otsa viljaküüni, kuhu sai vedada lõigatud, aga masindamata vilja.

1936. aastal rajati Lepplaane külla arhitektide A. Esopi ja I. Ilmase projekti järgi kahekorruseline koolimaja, mis alustas tööd 7. jaanuaril 1937. a. Koolimajas asus ka küla raamatukogu ja seal toimus vilgas seltsielu. 1938. a ehitati Lepplaande aurujõul töötav koorejaam. Nõukogude aja alguses tegutsesid Lepplaanes masinaühistu ja tellisetehas. Kool eksisteeris kuni 1966. aastani, siis sai sellest Päriveri sovhoosi lasteaid.

Tänapäeval elujõulise Lepplaane küla endistest asundustaludest on järgi jäänud vähem kui pooled. Koolimaja on erakätes ja hoolitsetud.

537797 / 6483958

Tamvere, E. Are – minevikust tänapäeva. 2007. Käsikiri.

149:AST:006

MURRU KÜLA KOOLIMAJA

Murru küla kuulus kuni 1933. aastani Tori valla alla. Alates 19. sajandi lõpust käisid Murru (Mustajõe) küla lapsed 8–10 km kaugusel Selja algkoolis, seepärast soovis rahvas oma koolimaja. Selleks otstarbeks andis Ristuli talu peremees Mart Tohv oma maadest ühe tiinu (10 925 m²) ehituskruundiks. Vald polnud nõus uut koolimaja ehitama, volikogu istungil saavutati küla esindajatega kokkulepe, et külarahvas leiab ruumid, sisustab need ja hooldab. Murru kolmeklassiline kool alustas 1913. a kadripäeval tööd tühjalt seisnud Oedu (Oidu) talu rehetoas. Peremees Mihkel Raudsepp remontis ruumid ja andis kolmeks aastaks tasuta üürile, aga ütles lepingu 1915. a üles, kuna tahtvat ise talusse elama tulla.

Kool kolis Ristuli Jaani tallu ja jäi sinna kuni 1923. a augustikuuni. Segadused koolijuhataja Jüri Ermi ning pererahva vahel (pererahvas soovis, et koolijuhataja abielluks nende tütreaga) viisid selleni, et kool pidi jälle leidma uued ruumid. Kuna Oedu talu peremees ei olnud talusse elama tulnud, sõlmiti uus üürileping ja kool kolis tagasi Oedule. 1927/28. õppeaasta algas jällegi Ristuli talus, sest Oedu talu peremees tahtis talu ära müüa.

Kui 1932. a sai kooli juhatajaks Mart Kiirats (kirjanikunimega Mats Mõtslane), plaaniti ehitada koolimaja tarbeks eraldatud kruundile kõrvalhoone, kus oleks laut ja teises otsas tuba köögiga, kuna Kiiratsil polnud Ristulil võimalik toitu valmistada. Vald lubas anda ehituseks 150 palki ja 100 krooni. Ees-Laastu peremees Jaan Juurikson pani ette ehitada suurem

hoone, kuhu ka kool ära mahuks. Otsustati teha laut ja eluruumid eraldi, viimaste juurde ka kooliruumid. Koolihoone plaani aluseks võeti Järvamaa Kuksema 4-kl algkooli maja. Murru koolimaja, kuhu mahutati ka külaraamatukogu, ehitati Mart Kiiratsi projekti järgi. Õppetöö algas seal 1934. a ning kestis kuni 1959. aasta sügiseni.

1960. aastal põles maani maha Suigu algkool. Kuna Murru koolihoone seisis tühjana, siis paigutati Suigu algkool siia, kus see töötas Murru kooli nime all. Kui Are koolis lõpetati remont, siis suleti Murru kool pärast 1969/70. õppeaastat ja liideti Are kooliga.

Tamvere, E. Are – minevikust tänapäeva. 2007. Käsikiri.
Soosalu, H. Murru küla ajalooost. 2008. Käsikiri.

544511 / 6489415

149:KOO:002

- 1 Luuri kõrts
- 2 Tooma veski
- 3 Murru-Peetri külakool
- 4 Kihlepa poed
- 5 Potsepa metsavahikoht
- 6 Hiiumajad

Siinsed inimasustuse jäljed Lemmetsa külas ulatuvad kiviaega. Muinasajal kuulus Audru Soontagana muinaskihelkonda, omaette kihelkond on alates 13. sajandist. Tänase Audru valla servaaladele ulatub ka Mihkli, Pärnu ja Tõstamaa kihelkonna maid. Esimesed kirjalikud teated pärinevad aastast 1449, kui Audrut märgitakse esmakordselt piiskopimõisana. Pärast Poola-Liivi sõda 1617. aastal sai Audru piiskopimõisast Pärnu krahvkonna peamõis, mille omanikuks oli Rootsi päritolu von Thurn.

LUURI KÕRTS

Pärnu–Lihula tee ääres asub kaks kõrtsihoonet. Esimene neist on „Ulfski restoran“, mis asub Maibaumide majas. Teine on Luuri kõrts, mis täitis ka hobupostijaama ülesandeid. Miks ühte külla kaks kõrtsi tekkis, ei osata seletada, aga on teada, et üks osa Võlla valla rahvast käis ühes kõrtsis, teine aga teises.

Neil kõrtsidel on vedanud, et nad on säilinud. Audru valla kahele kõrtsile Kihlepas ja Agasillal langes osaks naiste viha ja need pandi põlema. Kihlepa kõrtsis aega veetvad mehed kimbutanud hommikul vara turule minevaid naisi. Agasilla kõrtsile sai saatuslikuks, et see oli nelja küla peale ainuke kõrts ja erinevate külade mehed ju koos ühte kõrtsi ära ei mahtunud. Oli pidevalt taplusi, kuni üks mees vigaseks löödi. Siis panid naised kõrtsile tule otsa. Kõrtsihoones toimusid esialgu ka Jõõpre õigeusukoguduse talitused. Ühes otsas kuulasid naised jutlust, teises otsas mehed jõid. Parema saatuse osaliseks sai Kivi kõrts Audrus, mille karskusselts oma seltsimajaks muutis. Kokku on vallas olnud paarkümmend kõrtsi.

511457 / 6481130

159:KOR:005

TOOMA VESKI

Tooma veski asub Jõõpre Mõisakülas Junnu oja käärus. Asudes küll oja ääres, ei töötanud see veejõul. Veskiomanik proovis küll, aga oja veejõudlus oli liiga väike ja hooajaline, sellepärast kasutati algul aurujõudu ning pärast mindi üle diiselmootorile. Tooma veskis jahvatati kõike – jahust mannani. Samale mehele kuulus ka tuuleveski eemal mäe peal. Ridalepa küla Kingsepa talu omanik ostis Tooma veski omanikult tuuliku ülemise osa ja paigaldas selle oma aida katusele.

Audru vallas on olnud palju hollandi tüüpi tuulikuid, kuid ükski pole säilinud, sama lugu on ka pukktuulikutega. Paremini säilinud pukktuulik on Liu külas Liu-Kõrtsi talus. Veejõudu kasutati ainult Uruste veskis ning Lindi saeveskis. Veski kõrvale jääval Teemu platsil peeti külapidusid. Kuulsam piduplats, Keeru aas, jääb natuke maad ülesvoolu.

518596 / 6481433

159:VEV:001

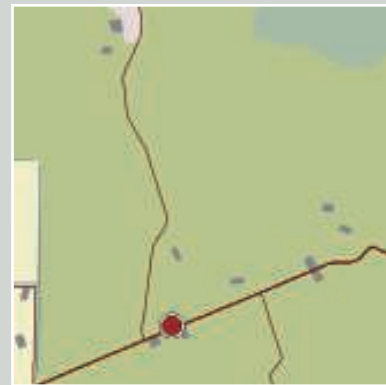
MURRU-PEETRI KÜLAKOOL

1688. a õppis Audru kihelkonnas köstri käe all 17 poissi. 1765. a oli Audru vallas 14 kooli, kus õpiti lugemist ja viit piiblisalmi. Murru külas Peetri talus tegutses külakool kuni aastani 1917. Mis ajast alates, pole täpselt teada. Koolis käisid ka teiste Tõhela kandi külade lapsed. Koolmeistriks oli Kõrtsi Jüri, kes oskas viiulit mängida. Kool algas sügisel mihklipäeva paiku ja lõppes siis, kui koolmeistril algas kevadtööde aeg.

Murru küla kuulus Tõstamaa mõisale. Viimane mõisnik, orientalist Alexander Staël von Holstein (1877–1937), hüüdnimega Tark parun, ehitas talupoegadele renditaludesse hooneid. Kuna kohapeal oli palju maakivi ja vähe metsa, siis ehitati hoonete välisseinad maakividest ning sisevooderdus tehti Tõstamaa tellistest. Seinad pidid olema sirged ja ühepaksused. Uus maja ei tohtinud olla väiksem kui vana. Aastas ehitati tavaliselt üks renditalu, kui rohkem, siis pidid need asuma mõisa erinevates otstes. Murru, Tõhela ja teiste külade talupõllud olid ümbritsetud kiviaedadega, mis jooksid piki kogu talupiiri.

502932 / 6472385

159:TAK:025

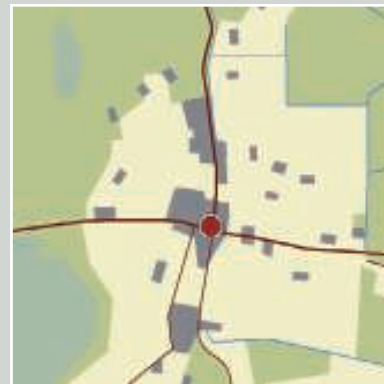
KIHLEPA POED

Kihlepa oli kokku kolm poodi: Risti, Lelle ja Raba. Neist viimane oli mõeldud eeskätt Eassalu ja Vanaküla rahva jaoks, sest asus 0,5 km kaugusel Kihlepast Eassalu poole. Omal ajal oli poepidaja hästi toime tulnud, sest rabaäärne rahvas ostis kauba just Raba poest. Risti ja Lelle poed asusid peaaegu kõrvuti üle tee, Risti poe hoone on praeguseks hävinud. Sellest, et poed kõrvuti asusid, oli kõige rohkem kasu Kihlepa küla rahval, sest kaupa sai osta soodsamalt. Ka lapsed käisid seal poes, kus anti rohkem kommi.

Üle tee Tuuraste poole asus Kihlepa kõrts, hiljem asus samal kohal pritsikuur. Edasi Uruste poole sõites jääb tee äärde Luite mänd ja vana Kihlepa seltsimaja ase. Seltsimaja ehitati 1911. aastal ümber magasi-aidast, enamik ehitustöödest tehti ära vabatahtlikult.

514224 / 6472867

159:POE:001

POTSEPA METSAVAHIKOHT

Metsavahikoht oli Potsepas juba tsaariajal, 19. saj teisel poolel ehitati sinna jahiloss. 1919. a moodustati endisest Võlla riigimetskonnast Audru metuskond. Võlla riigimetskonnale liideti ümbruskonna eramõisate metsad, metuskonna kontor asus kuni 1934. aastani Potsepal.

1935. a loodi Potsepale hirveaed, mille suurus oli ca 10 ha. Esimesed kuus paari punahirvi toodi sisse Abrukalt. II maailmasõja aegu pandi Vene sõjavangid aeda suurendama ja kohendama. Kogu maa-ala oli ümbritsetud 2-meetrise puidust taraga. 1945. a oli aia suurus 13 ha. Pärast sõda lasti ellujäänud punahirved vabadesse ja punaväelased käisid neid jahtimas. Praeguseks on säilinud söödaküün, pool jahilossi ja metsistunud park ning Potsepa metsavahikordon.

511730 / 6468092

159:VKK:005

HIIMUMAJAD

Et Kassari mehed olla mungad ära pahandanud, saatnud need räimed Pärnu lahte ja hiidlased pidid kevadiseks räimepüügiks minema kodust kaugele. Et hiidlastel oleks, kus ööbida, ehitas Audru mõisnik randa väikesed üürimajad, nn hiiumajad. Need olid ilma vundamendita ja lihtsa sisustusega. Maja keskel asus laud, nurgas oli suur, ilma korstnata ahi ja seinte ääres narid.

Kevadel jäämineku aegu saabusid tublide kaluritena tuntud hiidlased paatkonnniti, millesse kuulus kolm meest ja naine. Kalastushooaeg kestis jääminekust jaanipäevani. Räimed, mis merest püüti, roogiti ümbruskonna rahva kaasabil, soolati tünnidesse, osa müüdi maha, suurem jagu viidi aga kaasa. Rookimistalgud pakkusid kohalikele head teenistust ja peatasid muu tegevuse. Lapsed ei läinud kooli ega teolised teole – kõik teenisid kalarookimise pealt raha.

Viimane Audru parun von Pilchau ehitas viimased hiiumajad 20. sajandi alguse paiku. Viimati peatusid hiidlased hiiumajades 1950. aastatel. Üks majadest elab oma elu Eesti Vabaõhumuuseumis.

516887 / 6465228

159:MTH:009

- 1 Piimapukk Altkülas
- 2 Naartse külatanum
- 3 Külavälja kuusik
- 4 Tenna talukoht
- 5 Halinga Pikk kõrts
- 6 Lavassaare-Tootsi turba-
veo raudtee

HALINGA VALD

Esimesed muinasleiud valla alalt pärinevad 5.–6. sajandist. Kihelkonnakeskusena on Pärnu-Jaagupit (*Korbe*, *Corbe*) esmakordselt mainitud aastal 1241. Asula tänane nimi pärineb 17. saj keskpaigas ehitatud kiriku kaitsepühakult. Rüüstamiste tagajärjel 16.–17. sajandil vähenes piirkonna elanike arv tugevasti. 17. sajandi keskel rajati järgmised mõisad: Hallinga, Kaelase, Kodesmaa, Maima, Roodi, Pööravere, Enge, Parasmaa, Sõõrike ja Vee. Ärkamisaegse kultuurielu keskmeks 19. saj teisel poolel sai Kaelase.

PIIMAPUKK ALTKÜLAS REOPAL

Üks väheseid säilinud piimapukke Halinga vallas asub Reopa talu juures teeveerel. Rauast raam veel kestab, kuid puidust laudis on ära iganenud. Naabruses on postkastina kasutusel nõukogudeaegse loterii Spordiloto kollane piletikast. Omal ajal (1960–1990) olid piimapukid külas olulised suhtlemise ja uudiste vahetamise kohad ning sageli ka autopoe peatuspaigad. Karmistunud kvaliteedinõuded piimale ja suurtootmisele suunatud reformid põllumajanduses on need ehitised külateedel muutnud mälestusmärkideks omaaegsetele kahe-kolme lehma pidajatele.

529261 / 6506893

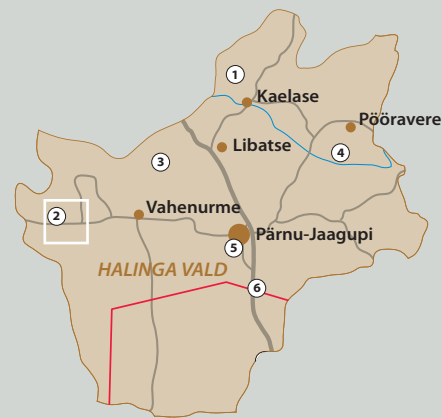

188:PNL:001

NAARTSE KÜLATANUM

See on üks omanäolisemaid külamaastikke Halinga vallas. Külatee kulgeb poolkaares ümber Sepa talu suure heinamaa, seda ääristavad sammaldunud kiviaiad koos neid palistava puude-põõsaste reaga. Kunagist küla peatänavat ilmestavad kadakad, pihlakad, saared, õunapuud, toomingad ja sõstrad. Külatänavast lähtuvad põldude vaheaiad loodekaarde, põhja ja kirdesse ning teerajad nüüd juba unustusse vajuvatele Naartse-Metsaküla taluõuedele. Õnneks jäi see ilmikas külamaastiku osa välja 1970ndail üliagaralt tegutsenud maaparandajate huviväljast.

Naartse külatänavat põlisust kinnitavad vanad maakaardid, kõrvalolev pärineb aastast 1791.

518218 / 6498160

EAA.2072.3.35a.

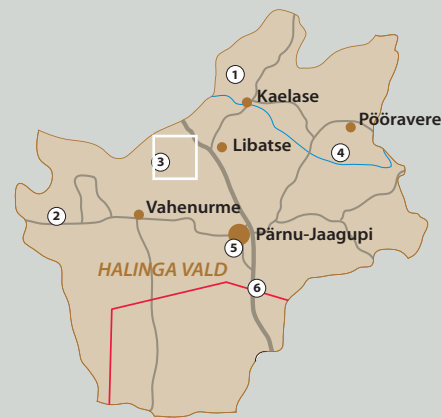

188:KAT:001

KÜLAVÄLJA KUUSIK LANGERMAL

Langerma külas rajati 1970ndate alguses kahe ulatusliku maaparandusala, Aru ja Langerma, vahele metsariba, et see tõkestaks tormituuli ja väldiks viljaka põllumulla ärakannet.

Metsaribasid on tuuletõkkeks istutatud mujalgi Eestimaal. Külaväljal koosneb see kõige laiemas osas kuuest korrapärasest kuusereast ning paikneb rööbiti Roodile kulgeva maantee (ulatus põhjast lõunasse 360 meetrit). Ilmselt on Langerma külade (kunagiste Suur- ja Väike-Langerma) elanikud juba ammustel aegadel kogenud, et nende kodud on rajatud väga tuulisesse kohta. Aastatel 1894–1913 koostatud üheverstase kaardi tingmärgid annavad aimu viiest üsna lähestikku asunud tuulikust, kuid kahjuks tänaseks pole neist maastikku jäänud enam mingit märki.

524413 / 6501518

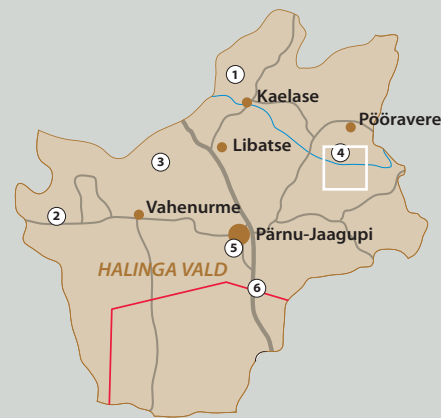
188:EOM:001

TENNA TALU

Tenna talu Tühjasmaa külas Pööravere mõisa südamest kahe kilomeetri jagu lõuna pool oli lapsepõlvkoduks Pööravere mõisa aednikupoisile Mihkel Fuhrmannile (1823–?), kellest hiljem sai mõisaomaniku ja loodus-teadlase Aleksander Theodor von Middendorffi Siberi-ekspeditsioonide kaaslane ja abiline.

M. Fuhrmann saatis akadeemikut uurimisretkedel Taimõrile, Ida-Siberisse ning Ohhoota mere rannikule. Ta osales ka teiste teadlaste (R. Maack jt) hilisematel ekspeditsioonidel, näiteks 1848. a Munku-Sardõki mäele. Koguti zooloogilisi ja botaanilisi materjale, kivimeid, mineraale. Neid kogusid säilitatakse Peterburis. Fuhrmann tegeles ka Siberi igikeltsa mõõtmistega (1844. a Jakutsk). Ühtlasi peetakse teda üheks esimeseks eestlasest Siberi-uurijaks. Teenete eest Vene tsaaririigi ees autasustati M. Fuhrmanni Püha Anna IV järgu ordeniga. Viimased teated temast pärinevad aastast 1858, surma-aasta on teadmata. Kuulduste kohaselt olevat ta Siberis karu kätte jäänud ja hukkunud.

Tenna talu oli varem mõisa metsavahi elupaik. Tänapäevaks on säilinud vaid üks kõrvalhoone ja hulk põliseid õuepuid ning kaev. Kevadeti võib siin nautida sirelite õidepuhkemist, huvi pakub ka väga kõrge kasvuga ebajasmiiini põõsas.

535804 / 6501962

Tiik, L. Mihkel Fuhrmann ja tema osa Siberi uurimisel. Eesti Loodus, 1977, nr 1.

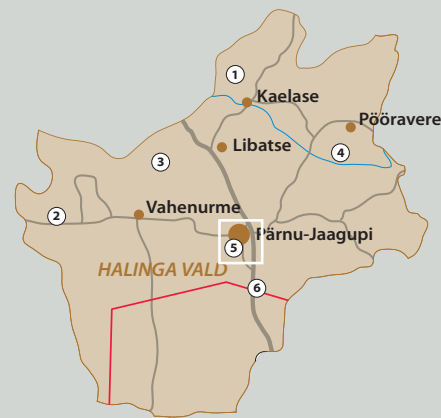

188:TAK:003

HALINGA PIKK KÕRTS

Pärnu-Jaagupis Tallinna mnt 7 asub 70 meetri pikkune pilkupüüdev hoone, mida tänapäeval kasutatakse elamuna. Tegu on endise kõrtsihoonega, mis ehitati aastatel 1840–1850. Hoone mõlemas otsas olid hobusetallid. Pika kõrtsi kõrtsmikeks on olnud Jaan Kuusik, Tõnnu Kentel ja Hendrik Lusik. Hoone seostub ka 1905. a sündmustega Halinga mail – 1906. a jaanuaris laskis kindral Bezobrazovi karistus-salk kõrtsi ees maha kuus ülestõusust osalenut.

Kõrtsi eest edela suunas kulgev nõörsirge tee viib Halinga mõisa kunagise häärberi juurde. Tee on tuntud ka Katariina tee nime all, sest rahvapärimuse järgi olevat see ehitatud keisrinna visiidi puhuks. Ka Lusika kõrtsina tuntud asutus suleti lõplikult 1926. aastal.

529152 / 6496199

Seeland, S. Halinga valla ajaloost. 2006.

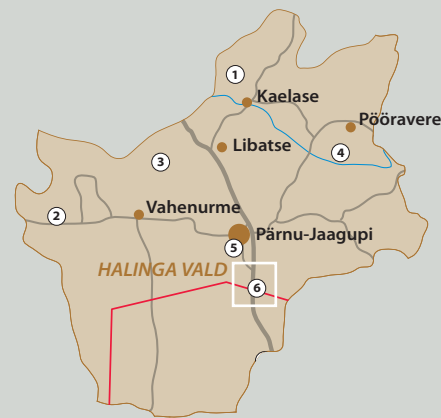

188:KOR:003

LAVASSAARE-TOOTSI TURBAVEO RAUDTEE

Eesti turbatööstuse ajaloos on Lavassaare alates aastast 1919 ja Tootsi 1937. aastast kaks olulisemat paika. Kuna nõukogude ajal oli kaevandamine Tootsi kandis (Pööravere Suursoo rabas) intensiivne, siis tekkis toorainenappus ja nõnda otsustati 1980ndail luua ühendus kahe asula vahel.

Nii läbibki Halinga valla maid lääne-ida suunaline 24 km pikkune kitsarööpmelise raudtee tamm, mis valmis 1. juulil 1983. a, ühendades Lavassaare raba Tootsi turbabriketitehasega. Liiklus avati 18. juulil 1983. a, viimane rong sõitis siin 1. juulil 2008. a. Sügisel 2009 olid raudteetammilt juba relsid üles võetud. Ettekäändeks raudteeliiklus lõpetada sai liialt kõrge hind, mis tulnuks välja käia Tallinn–Pärnu maanteed ületava viadukti ümberehitamiseks Tarva külas. Tippajal liikusid sel teel 33-vagunilised turbarongid, mis täislastis kaalusid ligi 360 tonni.

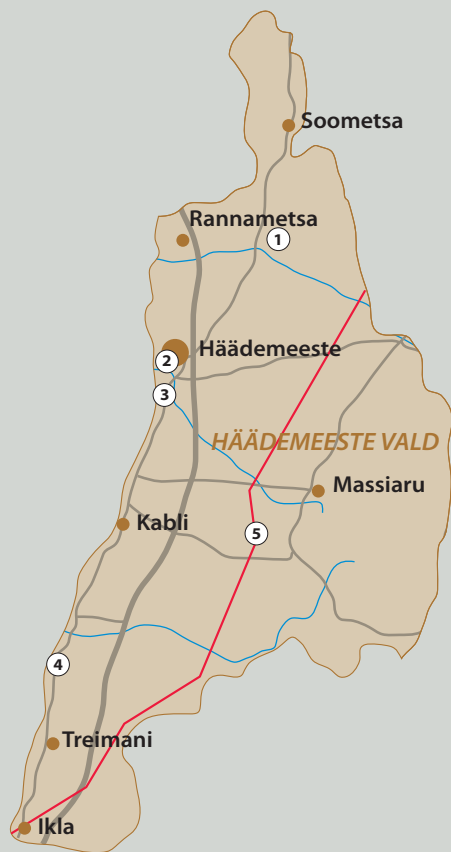
533337 / 6492856

Kann, T. Turbarongist. Pärnu Postimees, 2002, 20. aprill.

188:RTR:001

- 1 Võiduküla
- 2 Laevaehituskohad
- 3 Häädemeeste kihelkonnakooli maja
- 4 Orajõe mõis
- 5 Riisela–Ikla kitsarööpmeline raudtee

HÄÄDEMEESTE VALD

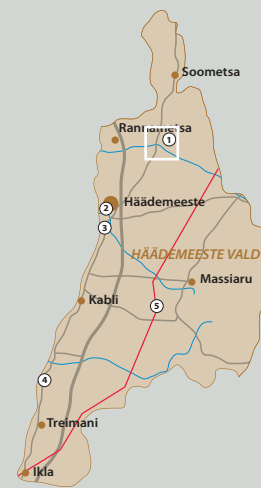
Eesti ala jagamisel Liivi ordu ja Saare-Lääne piiskopkonna vahel jäi sinne kant ordu valdusse. 13.–16. sajandil kuulus see maa osalt Pärnu, osalt ilmselt Viljandi komtuurkonda, lõunapoolne ala aga Riia piiskopkonda. Esimesed kirjalikud teated Hädemeeste kohta on 1560. aastast, mil siia rajati Gudmannsbachi mõis. 1680. a valmis Suurkülas esimene puukirik. Hädemeestel, mis varem vaheldumisi Tori, Pärnu ja Saarde kihelkonda oli kuulunud, loodi iseseisev kihelkond 1862. aastal. Aastal 1938 moodustasid praeguse Hädemeeste valla ala Hädemeeste, Orajõe ja osaliselt Laiksaare vallad. 1954. a liideti Krundiküla ja Rannametsa külanõukogud Hädemeeste külanõukoguks, millest sai 1990. a vald. Kabli küla olevat oma nime saanud liivlaste kindluse järgi, mida kutsuti Kapellaks.

VÕIDUKÜLA

Võiduküla on tüüpiline asundusküla, mis seoses asundustalude rajamisega hakkas aastast 1921 jõudsamalt arenema. Häädemeeste ümbruses oli palju „lahtisi“ (st maata) inimesi. Kirjutati palvekirju ja käidi Tallinnas valitsuselt maad palumas ja nõudmas. Põllutööministeeriumi Asundusamet otsustaski Timmkanali äärde metsa ja võsasse krundid välja mõõta. Timmkanal on algselt 19. saj teisel poolel käsitsi kaevatud kanal, mis kuivatas soid ja mida mööda parvetati palke. Osadele kruntidele ehitati ka majad ning asunikele anti need kohe laenu peale kasutada. Kohad tuli 30 aastaga välja lunastada. Mõned said ainult maa ning hooned tuli endal ehitada. Asunduskohti anti ka Timmkanalist lõuna poole Sooküllal. Suur uusasunike hulk tingis vajaduse kooli järele ning 1937. aastal ehitati siia president Konstantin Pätsi korraldusel uus koolimaja. Kool töötas siin 1938. aastani.

Pukk, T. Ikla, Häädemeeste, Uulu. 2000.

534597 / 6443894

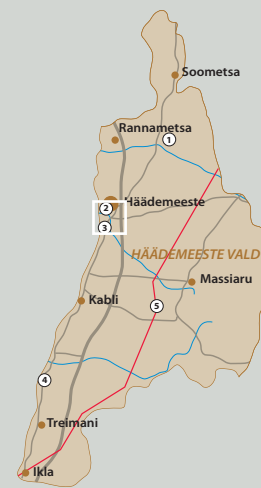

213:KOO:001

LAEVAEHITUSKOHAD

Häädemeeste valla ajaloo au ja uhkus on siinsetes randades ehitatud laevad ning siit sirgunud kaptenid ja meremehed. Laevade ehitamiseks oli siin rohkesti head ehituspuitu ning hakkajamad mehed alustasid suuremate laevade ehitamist, neist esimese lasi ehitada Gustav Martinson. Aastal 1861 sai Häädemeeste küla karjamaal valmis kahemastiline 140 netoregistertonnine galiot Julie. Ehitusmeistriks kutsuti Riias meister Jefini. Tollal kehtinud kaubandusseaduse kohaselt võis igaüks, kellel jõud peale hakkas, omale laeva ehitada. Esialgu said nii kulukat ettevõtmist enesele lubada vaid jõukamad mehed. Hiljem, kui ka väiksema kukruga randlased nägid laevanduse tulukust, moodustati ühisettevõtteid ning ehituseks võeti ka laenu. Enamasti iseõppinud ehitusmeistrid olid pärit peamiselt Saaremaalt. Osa neist oli töötanud Kroonlinna laevatehastes ja omandanud seal laevaehituslaseid oskusi ja kogemusi. Ehitusplatse on siinsetel randadel hulganisti. Kuna mingeid suuremaid rajatisi ei vajatud, siis pole tänapäeval looduses neid kohti märgata. Oluline oli lauge kallas, mida mööda veeti laevakere talvel suurte talgute korras mööda jääd piisavalt sügavasse kohta merel ning jää sulades vajus laev vette. Laevad pukseeriti siit Pärnusse, kus need taglastati ning laevadele viimane lihv anti. Siinsetes randades ei saanud taglastust teha, kuna avatud mererand oli selleks liiga tuuline. Aastal 1986 püstitati Häädemeestele esimesse laevaehitusk kohta kivist mälestusmärk.

Pukk, T. Häädemeeste. 2009.

529017 / 6437643

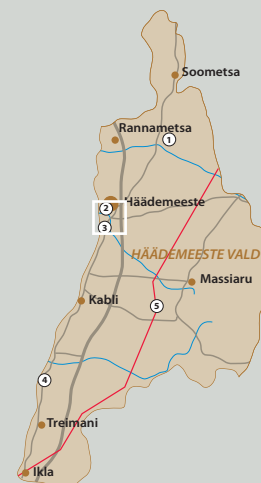

213:LEK:001

HÄÄDEMEESTE KIHELKONNAKOOLI MAJA

Esimesed teated Häädemeeste hariduselu kohta pärinevad aastast 1688. Uus koolimaja valmis 1872. aasta paiku, see asub Majaka tn 1. Aastal 1874 asutatud kihelkonnakooli esimene köster oli Feodor Dubkovski, kuid õppetööd viis läbi abiõpetaja, seminariharidusega Mihhail Uusna. Aastatel 1958–1964 asusid majas keskkooliklassid. Hoone lõunapoolses otsas paiknesid kooli köök ja söögituba. Hiljem olid majas õpetajate korterid. Aastast 2008 tühjana seisva maja seisukord halveneb väga kiiresti.

Pukk, T. Häädemeeste. 2009.

528787 / 6436892

213:KOO:002

ORAJÕE MÕIS

Orajõel oli riigimõis, mida enamasti valitsesid mõisa-ametnikud, kuid vahel renditi seda ka tähtajaliselt välja. Orajõe (*Orrenhoff*) eraldati Tahkuranna mõisast 1730ndatel. 370 hektari suuruse mõisa üheks tuluallikaks oli metsa majandamine. Puumaterjali veeti oma laevadega Riiga. Mõisal oli õllevabrik, mille toodangut müüdi kolmes kohalikus kõrtsis: Kablis, Veskil ja Treimanis. Mõisaaegsetest hoonetest on säilinud tall, väiksem hoone selle taga ning muinsuskaitsealune magasiit. 1896. a plaanil näeb veel hulgaliselt mõisakompleksi ümber olevaid hooned. Eesti riigi tekkides lõigati mõisa mets maha, raiesmikud jaotati kruntideks ning loositi moonakatele ja maatameestele välja. Kohe mõisahoonete lähedal asus Orajõe vallavalitsus. Väga ilmekalt kirjutab 1880ndate vallavalitsuse ja vallakohtu tegemistest oma mälestustes Anton Jürgenstein, kes valiti 1907. a Vene riigiduumasse ja kes oli ka Riigikogu I ja II koosseisu liige. Jürgenstein oli noore mehana siin vallakirjutajaks. Hiljem ehitatud vallamaja on praegu kasutusel korterelamuna. Vallamaja vastas asus valla vaestemaja, mis on hävinud.

Pukk, T. Ikla, Häädemeeste, Uulu. 2000.
EAA.3724.4.982

523847 / 6423407

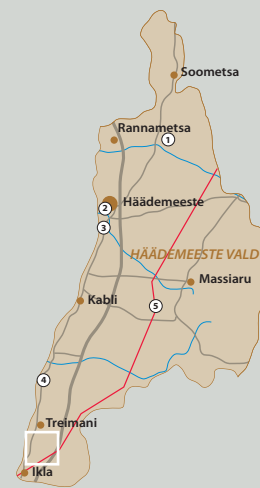

213:MOA:001

RIISELJA–IKLA KITSARÖÖPMELINE RAUDTEE

Riiselja–Ikla raudtee ehitamist alustati 1920. aastal. Raudteeharu sai alguse Pärnu–Mõisaküla–Valga liini Riiselja jaamast, siia oli juba varem rajatud paarikilomeetrine metsaveo harutee. Seda haruteed pikendati algul Orajõeni ja hiljem Iklani, II maailmasõja päevil ühendati tee Ainažiga (Heinastega). 49-kilomeetrise kogupikkusega kitsarööpmelise raudteeliini rajamise peamine eesmärk oli toetada Laiksaare metsade väljavedu. Varem parvetati palgid mööda jõgesid ja käsitsi kaevatud kanaleid pidi mereni ning laaditi seal madalapõhjalistele rannasõidulaevadele. Aluseid nimetati „nikkideks“ ja „näakideks“. Nendega veeti palgid suurematele laevadele ning siis edasi Pärnusse, Riiga ja kaugematessegi linnadesse. Raudtee andis aga palju tõhusamad kaubaveo võimalused. Liinil olid järgmised jaamad: Riiselja, Ristiküla pooljaam, Timmkanali pooljaam, Laiksaare, Massiaru, Teaste pooljaam, Orajõe ja Ikla. Liinil liikusid ka reisirongid, reis Pärnust Iklasse (77 km) kestis 1930. aastal viis ja pool tundi. Raudtee töötas 1975. aastani. Tänapäevaks on raudteetammile rajatud maantee ja enamik jaamahooned peaaegu täielikult hävinud. Jaamade lähiümbrusest on kadunud ka inimasustus. Häädemeeste vallas on säilinud ainult Ikla jaamahoone, mida kasutatakse elumajana. Nimetatud hoone on ehitatud II maailmasõjas hävinud algse jaamahoone asemele.

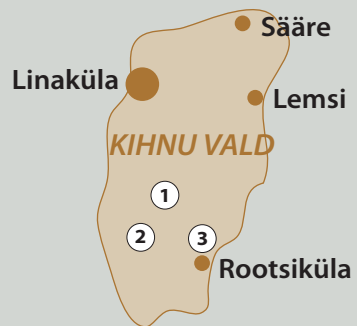

521816 / 6415134

213:RTR:001

- 1 Lõputu tee Lüllemäel
- 2 Rahaauk
- 3 Uuetoa postitalu

KIHNU VALD

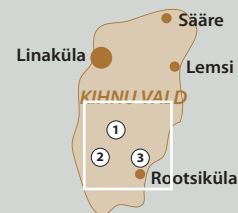
Kihnu on suuruselt seitsmes saar Eestis. Lähim kaugus mandrist on 12 km. Kirjalikes allikates mainitakse saart esimest korda 1386. aastal (*Kyne*). Arheoloogilised väljakaevamised viitavad vähemalt hooajalisele inimasustusele kolm tuhat aastat tagasi. Halduslikult kuulus Kihnu keskajal Saare-Lääne piiskopkonda. 16. sajandi teisel poolel Liivi sõja ajal käis Kihnu sõdivate riikide vahel käest kätte.

LÕPUTU TEE LÜLLEMÄEL

Lüllemäel olevat üks imelik teejupp, mida mööda kõndides ei jõua kuidagi tee lõppu. Rahvasuu pajatab: „Kui üese Lüllemäelt minemä akata, siis jõvab ühe laia ning uhkõ tie piäle. Ies paestab üks jõlmatu uhkõ uõnõ, aga selle juurõ ei jõva – mine naa kaua kui tahad. Kui ümber kieräd, suad tie algusõssõ tahakohe.“

Kohanimed Lüllemägi ja Lülleaid (heinamaa Lüllemäe all) seostatakse tavaliselt siin elanud müütilise Lülle nimega. Lülle Lüll olevat omal ajal mitmesuguseid vägitegusid korda saatnud. Lüllemäelt käinud maa-alune tee kiriku ja surnuaia alt läbi Vanakiriku mäele (5 km). Lüllel olnud „õbõ vjõlõ“ (hõbevile), millega mees vilistanud.

498654 / 6442164

Kihnu Jõnnust Kihnu Virveni. 2009.

303:KON:001

RAHAAUK

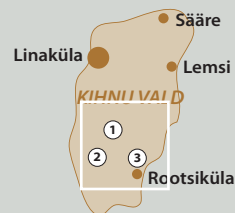
Selle paiga kohta on mitmesuguseid pajatusi, aga kõik viitavad seal asuvale suurele varandusele. Veel hiljaaegugi on keegi üritanud varandust maa seest kätte saada ning selle tarvis tee äärde augu kaevanud. Kihnu muuseumist on leida järgmised pärimused.

„Ala vana Riõt oln Suarõs lambakarjõs ning jäen magama. Unõs näütet, et ruõmaja konn ollõ piä all. Põlõ ´mtõ kästud karta, kästud konna lennütä, siis nähe, kus rahaauk ollõ. Riõt tõusn üles ning akkan konna lennütämä. Konn läin ikka järjest suurõmaks. Viimes läin nda suurõks nagu varõs. Riõt akkan kartma ning põlõ rahaauku ühti näütet.“

„Suurõseljä mäel ollõ suur kivi. Siäl all ollõ rahaauk. Ühekorra neli miest käün kaevmõs. Unõs näütet, et ennemä ollõ suur konn, siis tammõ luast, põlõ kästud karta ühti. Põlõ käde raha ühti suan. Ju nad ühte nägid ning kartma leid. Riägiss sedä teste ühti. Kivi praegu terven muassõ lastud. Natukõ nukki viel piäl.“

„Entsikä vana näin rahaaugu juurõs jõrmsa suurõ konna. Kohkon sedasi ää, et pidän seenäst läbi juõsma.“

„Kui juanilaupa üese pahupidi rangid kaela pannõ ning arja august vällä uatatõ, siis nähe kõik rahaaugu tulõd ää.“

498422 / 6441468

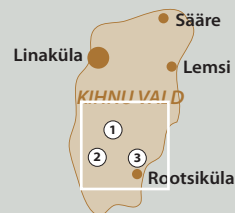
303:KON:001

UUETOA POSTITALU

Kaasiku Mann mäletab, et Uuetoa postitalus elas kaks peret, üks Kihnu Jõnnu oma ning teine, kes tegeles postiga. Uuetoal ei olnud posti jaoks kasti, lehed ja kirjad pandi kambris laua peale, sealt siis igaüks valis omale välja. Hiljem asus postitalu Allikivil. Kaasiku Mannile meenus just Uuetoa talu, kuna Tungi Veeda saatis talle 1. aprilliks „*sihukese kaardi, kus tüdruk oli keelega naelutatud posti külge*“.

Kura Vana (Peeter Loob) käis purjepaadiga Selilt posti toomas. Tal oli ikka kott seljas, seal sees oli paadipuri ja *topikad* ehk vasikanahast veesukad. Loob ei julgenud neid paati ka jätta – äkki varastatakse ära. Oli karme mees ja võttis oma tööd väga tõsiselt. Kunagi oli ta jätnud oma naise, kes tuli kaasa põrsaid tooma, mandrile maha, sest postiviimise aeg jõudis kätte ja ta ei tahtnud Kihnu hilineda. Käis siis pärast teist tiiru naisel järel. Tema viis posti vallamajja, kust Männiku talu inimesed – Mari (Maria Laos) ja tema tütar Anni (Anna Laos) selle postitaludesse laiali kandsid. Peeter oli juba vana mees, aga õppis veel jalgrattasõidu ära, sest nii sai vähemalt kuival maal palju kiiremini liikuda. Peeter oli lõpuks sadamavaht ja pikne lõi ta sadamas mihklipäeva (29. september) öösel surnuks. Nii hiline pikne on haruldane. Välk lõi sadamavahi kuuri põlema, Peetri surnukeha oli olnud suurte põletushaavadega.

Postitalu inimestel ei olnud lisaülesandeid, talu oli ainult koht, kuhu kirjasaajad oma postile ise järele tulid. Postitalud asusid veel Mäesel, Pullil ning Alametsal, teab Põldeotsa Alma.

499624 / 6441503

303:POJ:001

- 1 Karinõmme mõisa
Männiku metsavahimaja
- 2 Sõnniku küla karjatänav
- 3 Kurese põlisküla
- 4 Puiisniit Kiisama tee ääres

KOONGA VALD

Siinse muinaskihelkonna ajalooline keskus oli Soontagana maalinn. Muinaskihelkonnast 13. sajandil kujunenud Mihkli kirikukihelkonda peetakse vanimaks Eestis. Alates 16. saj keskpaigast jagas kihelkonna kaheks Liivi- ja Eestimaa vaheline piir. Mõisavaldade liitumise tulemusena jäid 1920. aastate alguseks piirkonda Veltsa ja Koonga vallad, 1939. a vallareformist alates on Koonga olnud enam-vähem samades piirides.

KARINÕMME MÕISA MÄNNIKU METSAVAHIMAJA

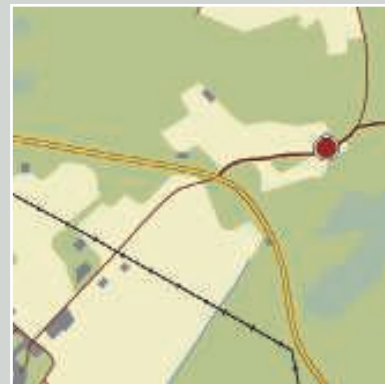
1930. aastal Tartu Ülikooli metsaosakonna üliõpilasena diplomitöös Pärnumaa talumetsadest ülevaadet kirjutades pidi Aleksander Raukas tõdema, et Mihkli kihelkonna taludel tol ajal metsa ei olnudki. Küll on aga Mihkli kihelkonnas tänaseni säilinud mitmeid mõisaaegseid õige väärtuslikke metsatükke. Neist kuulsamad, Mihkli, Naissoo ja Madissaare tammikud, on riikliku kaitse alla võetud. Igal sellisel metsatükil oli vanasti ka oma metsavaht. Enamik mõisaaegsetest metsavahikohtadest olid väikesed üksiktalud metsade rüpes ning on tuvastatavad õuepuude ja hoonete alusmüüride järgi, mis enamjaolt paiknevad väikesel metsalagendikul kõrgema koha peal.

Karinõmme mõisa Männiku metsavahimaja aastast 1857 on säilinud otse maanteepervel, Oidrema Panga mäelt mõnisada meetrit Mihkli suunas. Osalt palkidest, osalt paest ehitatud väheldane elamu on hästi säilinud ja majaperemehe sõnul pole mädanemise tundemärke veel kuskil. Poolkelpkatus oli algselt kaetud sindlitega, mis on eterniidi all praegugi alles. Maanteed palistab vanade, arvatavasti majaga ühealiste tammede rida. Samal õuel on teinegi, hilisem metsavahielamu. Veel 1991. aastal oli Koonga valla andmeil Pärnu Metsamajandi Halinga metskonna Panga vahtkonnal 716 ha üldpinda, sellest metsamaad 548 ha.

Raukas, A. Pärnumaa talumetsad. TÜ Metsaosakonna toimetised, 19. 1930.

498230 / 6496648

334:VKK:001

SÕNNIKU KÜLA KARJATÄNAV

19. saj teise poole mõisamaade kaardilt leiame Aru mõisast põhja pool asuva Sõnniku küla, mis tänapäeval kannab Tarva nime. Külast loode suunas kulgeb kahe ja poole kilomeetri pikkune noolsirge kiviaedadega palistatud karjatänav. Ka selle laius on muljetavaldav – ligemale 15 meetrit. Karjatänavast omakorda hargnevad sulgjalt kahele poole piiriaiad. Siin olid küla ulatuslikud loopealsed heina- ja karjamaad, mis jäävad Tarva paekõlviku loodenõlvale vastu Lihula sood. Lubja talu perenaine Marta Altmann teab rääkida, et osa kiviaedu viidi siit ära Lihula uue koolihoone ehituseks.

Karjatänav viib lõpuks välja muistsele teele heinamaade põhjapiiril, mis kulgeb rannaastangu serval, kohati vaid mõne meetri laiusel rannavallil. Lääne suunas saab siit Allaka metsavahikohani ja sealt läbi Pikklaasma heinamaa kuni Kiive kõrtsini Lihula–Pärnu maanteel, idas aga Emmu ja Vastaba küladeni. Nii ühendas see tee Mihkli kihelkonna põhjapiiril olevaid külasid otsekui tagaõuesid pidi, kus oli reetega hea „pikalt lasta“, ilma et mõnd mõisa ette juhtunuks või saksa vastu tulnuks.

Tõitse küla Kooli talu peremees Paul Veepalu teab, et seda vana teed kasutati ka Vastaba ja Kurese küla paeaukudest murtud ehituskivide veoks. Suve kuivematel aegadel veeti kivid Tõitse küla servale kokku, kus need „postidesse“ laoti ja hiljem taliteega üle Tuhu soo Vatla mõisa ehitusele edasi veeti.

EAA.3724.4.571

502116 / 6498283

334:KAT:005

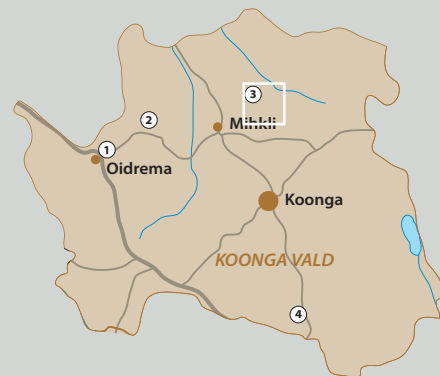
KURESE PÕLISKÜLA

Eesti Rahva Muuseumi esimesel kogumisretkel Mihkli kihelkonda 1911. aastal kirjutas vanavarakorjaja Martin Joosep päevaraamatus Kurese küla kohta järgmist: „Õige algupäraline nurk. Talud, arwu järele umb. 16-17 on õige kokku ehitatud. Kõrgete paekiivist aidadega piiratud teed, kõwerad ja keerulised – nii et eksi wõi ära – kord kitsamad kord laiemad, wiisid ühest õuest teise. Ka elumajad ja muud kõrwalised hooned on peaasjalikult paest ehitatud. Wäga palju on alles suitsu taresid. Uusi majasid juhtub harwa – enamiste kõik wanad ja wiltsad. Ülepea näib rahwas kehwalt ja – mustalt elawat. Põldu on wähe ja seegi on paepealsel maal kehwa. Weel kehwen on karjamaa. Metsa ei ole. Ahjukütteks lõigatakse turvast. Murtakse paasi ja weetakse teda talwel Wigala poole ja mujale, kus tarwitatakse – see on üks suurematest sissetuleku hallikatest.“

Viimased neli aastakümnet on Kurese küla olnud inimtühi. Otsekui kuuma tuha all hävinud Pompejis, ei ole siin säilinud ühtki puust eset ega majanurka, alles on vaid lautade ja aitade kivimüürid, külatänavaid ja õuesid piiranud kiviaiad, kerisahjud, keldrid, rõngakujulised kivist kaevurakked nagu kraed ... Jääb arheoloogide töömaile välja uurida, kumb on vanem, Kurese või Pompeji (6. saj eKr). Samale ajajärgule viitavad näiteks lohukivid Kurese muinaspõldudel. Seda, mida Pompejis põhjustas Vesuuv, tegi Kuresel sõjajärgsetel aastatel ära nõukogude võim.

ERM. TAp 19

Foto: ERM. Fk 562:18

508000 / 6500300

334:POK:004

PUISNIIT KIISAMA TEE ÄÄRES

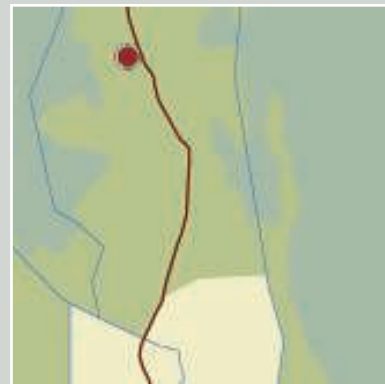
Puisniit kui pärandkooslus kannab endas paljude inimeste, sageli mitme inim põlve järjepidevat tööd. Puisniidu väärtust saab hinnata ka bioloogilisest aspektist. Nii on näiteks Nedrema puisniidud soontaimede liigirikkuselt maailmarekordi piirima lähedal. Taastatud puisniiduala laiub siin ligikaudu 90 hektaril. Liigirikkust põhjustab erinevate metsa- niidu- sookoosluste tihe vaheldumine ning ülemineku- ehk servaalade suur osakaal. Sageli on siin ka mulla- ning niiskuse režiim, varju ja valguse ning tuule ja soojuste tingimused õige mitmekesised. Puisniidud on elupaigaks paljudele haruldastele putukate ja linnuliikidele, seentele ja samblikele. Veel võib esile tõsta maastikuliselt ja virgestavaid väärtusi.

Saja aasta eest oli pea kogu läänepoolne Eesti kui üks ulatuslik puisniit. Nii oli ka Kiisama tee ääres Koongast Rindali mõisani kahel pool teed pea katkematu puisniit, pikitud üksikute hajatalude ja kõrtsikohtade põllulapikestega. Ehkki kivine, põuane ja väheviljakas, oli Koonga vald varem tihedalt asustatud. Puisniit andis nii kütte- kui tarbepuitu, sööta koduloomadele ning elupaika metsaelanikele. Puisniit on väga omapärane kultuurinähtus, mille juured ulatuvad kaugemalegi vikati kasutuselevõtust pronksiajast.

Tänapäeval on palju tahta, et keegi lähaks kirve, vikati ja rehaga metsa – puude, kändude ja põõsaste vahele aega kulutama. Ainsana innustavad seda tegema omakultuurilised väärtused – kooskõla loodusega, esivanemate pärand, meelerahu. Koonga vallas tõusevad teiste seas esile Puistama talu pererahva hoole ja armastusega hoitud puisniidud Kiisama tee ääres.

511054 / 6485624

334:PUM:003

LAVASSAARE VALD

1 Lavassaare põlisküla

LAVASSAARE VALD

Lavassaare küla (*Lawasser*) on esimest korda mainitud 1624. aastal, kuid ilmselt elati seal varemgi. Tänapäevane Lavassaare hakkas kujunema turbatööstuse rajamisega 1919. a. Loodusliku eraldatuse tõttu asus siin II maailmasõja ajal vangilaager. Omaette administratiivüksuseks sai Lavassaare alev 1949. a. Tööstuse arenedes 1950. aastail rajati siia täiesti uus asula.

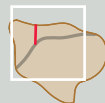
LAVASSAARE PÕLISKÜLA

Küla paikneb 31 meetri kõrguse Lavassaare mäe lõunapoolsel küljel. Mäel olid põllud ja kaks tuulikut, üks kivist, teine puidust. Kagupoolne kõrgem mäeosa oli hiiepaik ohvrikivi ja õõnsa tammega. Ohvrikivist tehti tsaariajal Jõõpre õigeusu kirikule trepp. Mäe idapoolselt osalt on leitud arvatavasti katku surnud 15–20 inimese säilmed aastaist 1710–1721.

1919. a alustas Jõõpre Turbatööstus Lavassaares kütteturba tootmist. Müramaa talu lähedale rajati tootmishooned ja ehitati tööliste laudbarakid. 1922. aastal valmis Lavassaare–Pärnu–Sindi kitsarööpmeline raudtee, mida mööda veeti turvast Sindi vabrikusse.

II maailmasõja ajal, 1941.–1944. a rajati töölisbarakkidesse vangilaager. 1945. aasta 1. augustil muutis nõukogude võim selle Saksa sõjavangide laagriks. Sõja-aastatel ehitati asulasse mitmeid uusi elamuid. Vana asula hiilgeaegadel oli siin kõik eluks vajalik: pagaritöökoda, kool, lasteaed, pesumaja, ambulatoorium, klubi, saun, ruumid kohalikule täitevkomiteele, elektrijaam ja turbatootmise abihooned. Pärast sõda hakati ehitama Pärnusse lennuvälja. Rein Aaspere teab, et selleks veeti Lavassaarest minema kõik talude kiviaiad ja hakati hoogsalt kaevandama Lavassaare mäge. Karjäär on kasutuses ka tänapäeval.

Turbatööstuse arenedes rajati Lavassaarde uus asula ja tööstushooned mäe põhjaküljele. Vanast asulast on alles jäänud kolm seitsmekorterilist elamut, saunahoone, veduridepoo ja avalikus kasutuses olev kolmekorruseline elamu ehk „valge maja“.

LAVASSAARE VALD

521486 / 6485596

395:POK:001

- 1 Sindi-Lodja palgiparvetus
- 2 Põlendmaa
- 3 Vaskrääma mõisapark

PAIKUSE VALD

Enamik vallast asub Tori kihelkonna aladel, vaid edelaosa Pärnu kihelkonnas. Erandlikult on Paikuse vald tänastes piirides on tunduvalt väiksem II maailmasõja eelsest haldusüksusest. Mõisatest jäävad valla aladele Sindi (*Zintenhof*) ja Vaskrääma (*Waldhof*) rüütlimõisad ning Reiu (*Reidenhof*) linnamõis.

SINDI-LODJA PARVETUSKOHT

Esimene teadaolev kirjeldus palgiparvetusest Pärnu jõgikonnas pärineb Poola kuninga Stefan Batory maavalduste revisjonist 1582. a. Aastail 1870–1880 sõitis kevadeti allavoolu umbes 200 parve, 1890.–1900. aastate paiku kuni 400. Üksikparvetus (palgid on parvedeks köidetud) kestis kuni aastani 1933. Pärast seda parvetati ainult lausparvetusena (palgid lasti lahtiselt allavett), 1924.–1931. a läks mööda Pärnu Suurjõe 1 653 426 palki ja mööda Reiu jõe 662 790 palki, peale selle veel kant-süldade (süld = 2 m) viisi propse. Parvetusele tegi lõpu pikatüve-tehnoloogia juurutamine nõukogude ajal.

Parvemeeskonna töö algas juba aasta algul, kui mindi metsa ja raiuti maha puud, mis veeti sobivasse jõekääru. Valmistati ka sidemed (kasevitsad), latid ja varuti kasetohurulle, et öötööd tehes valgust oleks. Kohe pärast jääminekut hakati parve ehitama, milleks kulus kahel mehel keskeltläbi üks kevadine päev.

Üksikparvetusel oli igas parves 3–9 kihti, kolm viimast olid aga väga raskesti juhitavad ja said alati kärestikel vigastada. Neid kutsuti „noorte ahnete meeste parvedeks“. Palgid seoti väätidega üksteise külge kinni, igasse kihti 18–25 palki. Esimesele ja viimasele parvele kinnitati 6–7 m pikkune aer parve juhtimiseks. Parve keskmisele kihile laotati järelejäänud ladvapuud, latid ja varusidemed, viimasele kihile kuuseoksad, millel puhkehetkedel lesida ja siis võis parvetamine alata. Korraga sõitis välja 5–8 parve, keskmistel nooremad, raskematel parvedel ja juhtparvel kolm

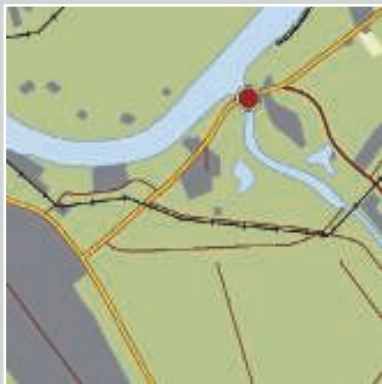
meest, kellest üks oli parvejuht, tema käsklusi tuli täita täpselt ja kiirelt. Kaasas oli ka pillimees, varasemal ajal torupilliga, hilisemal löötsaga, et igav töö paremini sujuks. Viimasel parvel oli lõkkease, kus keedeti vaarikavartest „jānesepoe teed“. Iga mees võttis kaasa nelja päeva moonu. Varustuse hulka kuulusid väiksed kirved ja pootshaagid. Kui parv oli juhitud vooluvette, siis tehti peatus ja kontrolliti enne kui sõit lahti läks, kas kõik on korralikult kinni ja sirge.

Lausparvetuse korral raiuti tugipositiid eest ja parvetamine algas. Siin jagunes kogu parvetajate vägi kolmeks: kärestikumehed, vanemad palgisorijad ja nooremad palgisorijad. Kärestikumeeste ülesanne oli palgid kärestikel ja sulgudes lahti harutada või siis ehitada ette palgiaiad, mis juhtisid palgid õigesse voolu. Vanemad palgisorijad juhendasid nooremaid ning juhtisid ise ka palke palkide peal sõites.

Tilk, M. Muistne parvetus Pärnumaa jõgedel. Eesti Loodus, 1977, nr 10.

534758 / 6469701

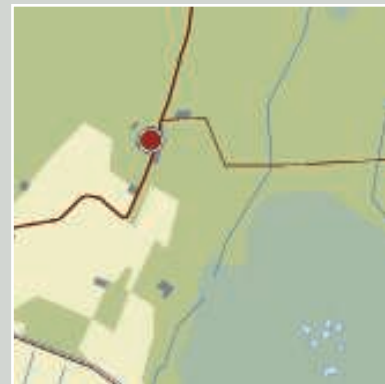
568:PAK:001

PÕLENDMAA

Põdrasarve talu asus keset metsi, kus täpsemalt, ei mäleta enam keegi. 1868. a oli suur metsapõleng. Millest tuli alguse sai, pole teada, aga metsa jäi suur lahmakas maad – sinna tekkiski praegune Põlendmaa küla. Taali parun andis kõigile uusasunikele kolm aastat talu ülesehitamiseks, pärast seda rajas ta sinna karjamõisa, mille rentis välja. Kuna loodetud tulu jäi kesiseks, siis jagas parun maad välja mõisamoonakaile. Valitsejamajas hakkas elama metsnik. Suurde moonakamajja asusid mõisa puuraidurid, kes aastaringselt mõisale metsamaterjali tegid.

548013 / 6471639

568:KON:001

VASKRÄÄMA MÕISAPARK

Vaskrääma küla teadjamad inimesed räägivad, et pargis kasvavad armurohu puud. Need on kaks-kolm umbes käsivarrejämedust ühest juurest välja kasvanud ja omavahel kokkupõimunud puukest – kas pärnad või verilepad (sanglepad). Armujoogi valmistamiseks lõigati puult väike tükk koort, kuivatati ja jahvatati peeneks ning segati joogi sisse. Asja pidi toimetama salaja, nii et see, kellele rohtu sisse joodeti, kui ka muu rahvas aru ei saaks. Siis pidi õnne ja armu jaguma noorpaarile pikaks ajaks.

Viimase maaparanduse järel kadus mõisapargist Vaskjõe (Vaskejõe) kaldalt ära suur lapik Näkikivi, mille peal peolt tulevad mehed olid ikka ja jälle näinud valgepäist näkki. Näkil oli rahakukkur käes olnud ja ta oli kuldrahasid lugenud. Mis sai neist meestest, kes näkki nägid, pole teada, aga kivi kadus jäljetult pärast Vaskrääma mõisa pargi taastamist ja korrastamist 1979. a.

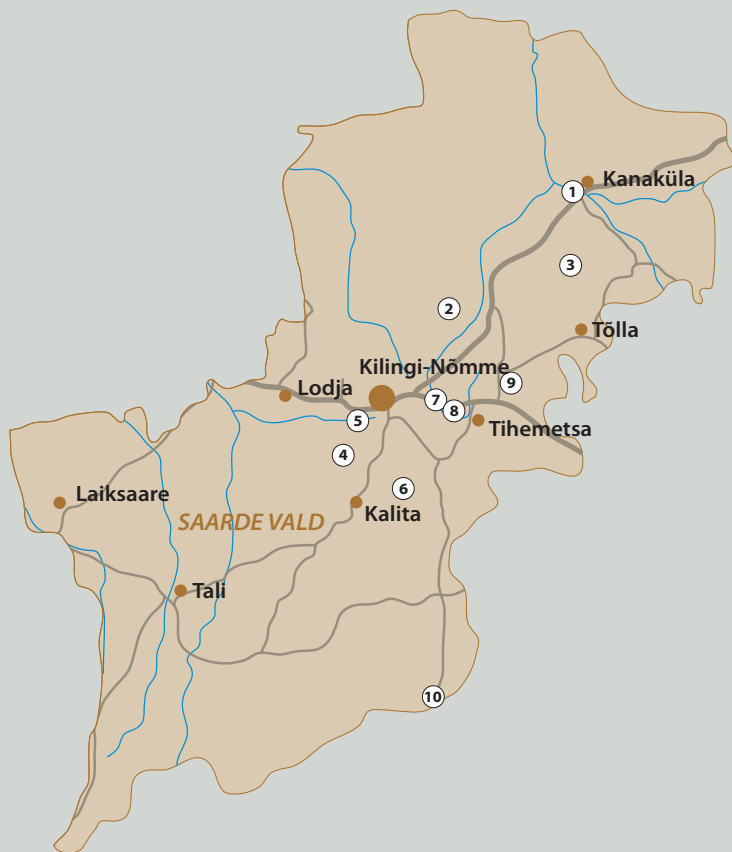
540195 / 6463834

Ennise, E. Pärandkultuuri objektid Vaskrääma külas. 2008. Käsikiri.

568:MOK:001

- 1 Kanaküla veski ja palgi-parvetus
- 2 Lehisepuistu
- 3 Kurmi talu
- 4 Metsaveoraudtee
- 5 Lavi kool
- 6 Pati Karuküla ja Moosese talu
- 7 Allikukivi kalevivabrik
- 8 Voltveti mõisa telliste-tehas
- 9 Voltveti mõisa metsa ja kivist kvartalipostid
- 10 Eesti-Läti piiripunkt

Saarde vald kattub muinaskihelkonna alaga. Kirjalikes allikates mainitakse 14. saj keskpaigas esimesena Jäärjat (*Jeiurge*), sajand hiljem Saardet (*Gergen, Saren*) ning veel sajand hiljem Kilingi (Ovelgunne) ja Tihe-metsa (Tigniz) mõisat. Kilingi-Nõmme sai aleviõigused aastal 1919 ning linnaks 1938. a. Kihelkonna esimene kirik asus Jäärja (Saarahof) mõisa juures, millest on kihelkond omale nime saanud. Praeguse Saarde valla ala on varem jagunenud kuue valla – Voltveti, Jäärja, Tali, Laiksaare, Kilingi ja Pati vahel. Oma tänastes piirides kujunes Saarde vald 2005. a, kui ühineti Tali valla ja Kilingi-Nõmme linnaga.

KANAKÜLA VESKI JA PALGIPARVETUS

Halliste jõel oleva Kanaküla veski leiame vanadelt Rückeri ja Mellini kaartidelt. See jahu- ja saeveski kuulus Voltveti (Tignitz) mõisale. Endine veski põles ära, 1890. a ehitati selle asemele uus. Veski oli rendil kohalike Pedaja-nimeliste meeste käes, kes pidasid Kanakülas kõrtsi.

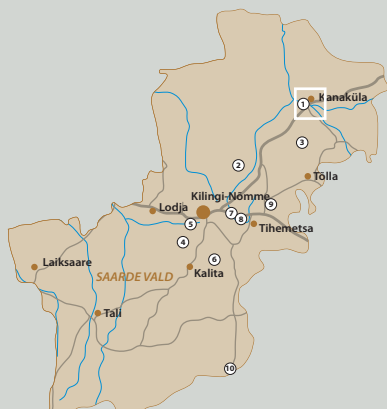
Veerikas Pärnu jõgi oma rohkete parvetamiskõlbulike lisajõgedega võimaldas Pärnumaa hõredalt asustatud, kuid metsarikastest piirkondadest suhteliselt kergesti metsamaterjali kätte saada. Laoplatsid, kus palgid jõkke lasti, olid Kanaküla veski juures, Meosel, Pütsepal ja Toominga heinamaal.

Lembit Tomingas meenutab oma õpinguid Tihemetsa metsatehnikumis: „Üht kevadist praktikaaega täitis parvetustöö Halliste jõel. See oli metsamaterjali transportimise viis, mida praegu vähemalt Eestis enam ei tehta-nähta. Õppeaja esimesel kevadel veeretasime talve jooksul jõe kallastele hobutranspordiga kokkuveetud metsamaterjalid jõkke. See oli võrdlemisi tuim ja igav tegevus. Teise õppeaasta kevadel olime „saba-puhastajad“. See töö seisnes jõekaldasse kinnijäänud palkide-pakkude ja paberipuude pootshaagiga lahtilükkamises ja uuesti jõevoolu juhtimises. Meil oli aga põnevam ja romantilisem tegevus: tegime sama tööd palkidest kokkulöödud väikeste miniparvede pealt. Kõige lõpus juhiti mööda jõe suuremat kraamiparve, kus olid peal tagavarapootshaagid ja mitmesugune muu kraam. Nii me liikusime Halliste jõel allavoolu umbes 80 kilomeetrit. Parvetustööde juhtidel, meistritel oli jõeäärsete taluomanikega sõlmitud lepingud, mille järgi meile öömaja ja

toitlustamist korraldati. Igal öhtul jälle uus talu öömajaks. Mis romantikast veel puudu jäi, tuli endal välja nuputada.“

Parvetatud metsamaterjalist, mis paar kuud vees ujunud, sai paremat tarbepuitu. Parvetuspuust põrandalauad ei „mängi“, sellest tehtud ukсед ja aknaraamid ei kaardu. Mööbel ning vineer seisavad vormis, on värvimis- ja lakkimiskindlad.

Aru, A., Tomingas, L. Tihemetsa poisid 1944–1946. 1998.

566873 / 6456647

710:VEV:009

LEHISEPUISTU

See metsakultuur asub Tihemetsa metstkonnas kvartali 094 eraldusel 11. 2004. aasta metsakorraldus annab puistu koosseisuks 85 lehist, 10 mändi ja 5 kuuske. Aastatel 1933–1936 istutati siia neli lehisekultuuri – jaapani (0,4 ha), siberi (0,85 ja 0,2 ha) ning korea (0,15 ha).

Millist hoolt vajab noore metsa kasvatamine, sellest annavad ettekujutuse väljavõtted Voltveti metstkonna metsakultuuride raamatust. “Voltveti metsandik, Kaagipõllu vahtkond, kv 175 1927. a langi osatükk 2, pindalaga 0,85 ha.

- 1933. a 9. ja 10. mail istutatud puuriga ja kiiluga 2 a koolitamata laari (lehise) taimi, vahed 2×2 m, madalatele kohtadele künkad tehtud ja künkad samblaga kinni kaetud. Taimed Kõrtsi taimeaiast, peale 450 *Larix sibirica* taimi, mis metsakooli taimeaiast toodud. Kevadel tehtud kultuuri sügisel täiendatud 3 a koolitatud taimedega, toodud metsakooli taimeaiast.
- 1934. a sügisel täiendatud kultuuri 4 a *Larix* taimedega, vahedega 2×2 m. Istutatud labidaga ja istutamiskohad kaetud maakamaraga. Taimed metsakooli taimeaiast.
- 1935. a sügisel täiendavalt istutatud labidaga 5 a koolitatud *Larix sibirica* taimi 500 tükki. 50% 1935. a sügisel istutatud taimedest hukkunud.
- 1936. a sügisel istutatud täienduseks labidaga 6 a koolitatud *Larix sibirica* taimi 200 tükki. Istutamise auk kaetud mättaga. Suurematele kui 1 m asetatud tugiteibad. Taimed metsakooli taimeaiast.
- Peale 1939. a sügisest täiendust kultuur korras.

Voltveti metsandik, Kaagipõllu vahtkond, kv 175 1925. a langi osatükk 1, pindalaga 0,79 ha.

- 1934. aasta sügisel istutatud labidaga ettevalmistatud pinnale 4 a koolitatud *Larix sibirica*, *L. koreensis* ja *L. leptolepis* taimi vahedega 2×2 m. Istutamiskohad kaetud maakamaraga. Taimed metsakooli taimeaiast.
- 1936. a aug. Kultuur *Larix koreensis* ja *L. leptolepis* osas korras, *Larix sibirica* osas umbes 50% taimedest hukkunud.
- 1936. a okt. *Larix sibirica* osas täiendavalt istutatud labidaga *Larix sibirica* 6 a koolitatud taimi 270 tükki. Istutamise augud kaetud päält mättaga, suurematele kui 1 m pikad asetatud tugiteibad.
- Peale 1939. a sügisest täiendust kultuur korras.”

558990 / 6450561

710:VOM:003

KURMI TALU

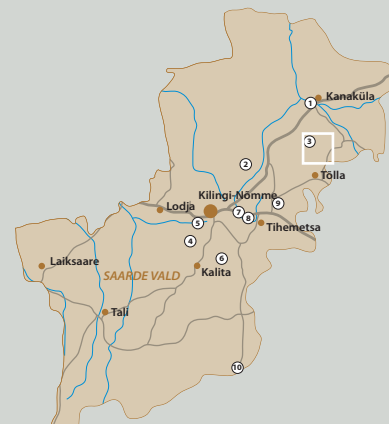
Sellel tüüpilisel Mulgimaa suurtalul oli 113 ha maad, sellest 40 ha põldu. 1930. aastate lõpus oli talus 6 tööhobust ja 20 lüpsilehma. 1914. a asutati siia Saarde Põllumeeste Seltsi esimene angleri karja pullijaam.

Vana-Kariste valla Kurmi talus sündis 1891. a tulevane agronoom Jaan Mets, kes iseloomustas 1929. a oma kodukohta järgmiselt: „See on maailm omaette nii talude kui inimeste poolest. Talud on siin võrdlemisi suured, kuid krundi suuruse kohaselt on põldu vähe, metsamaad rohkesti. On rikkaid savimullamaid, kuid enamuses on kehvemad leet- ja vesiliivamaad ja needki tükati väga kivised. Kuid talud on varakult välja ostetud ja olid üks sugupõlv tagasi jõukamate hulgas kodumaal. Ja kui möödunud sajandi kolmandal veerandil mulgi perepojad ja koguni talusulasedki üle kodumaa laiali valgusid, et müügile tulevaid paremaid kohti ära osta, siis oli enamik neist talude ja mõisate ostjatest pärit Abjast ja Vana-Karistest.”

Jaan Mets oli diplomeeritud agronoom, kes toimetas aastatel 1921–1940 aja- kirja Agronoomia, oli Tartu Ülikooli õppejõud, Eesti Asutava Kogu liige (1919–1920), Eesti Sordiparanduse Seltsi eriteadlane heinakasvatuse alal, Jõgeva Sordikasvatuse heintaimede osakonna juhataja ja heintaimede sordiaretaja (1920–1944).

Kurmi talu jäi pärast isa surma 1928. aastal Jaan Metsa hooldada ja majandada. Ka siin tegeles ta heinaseemne aretamisega. Jaan Metsa töö kodumaal lõppes septembris 1944, kui ta põgenes perega Rootsi. Varasemad suhted oma eriala inimestega Rootsis aitasid tal tööga jätkata – katsetegelasena rohumaakultuuri alal.

Järvesoo, E. Dotsent Jaan Mets. 1988.

566759 / 6452582

710:TAK:024

METSAVEORAUDTEE

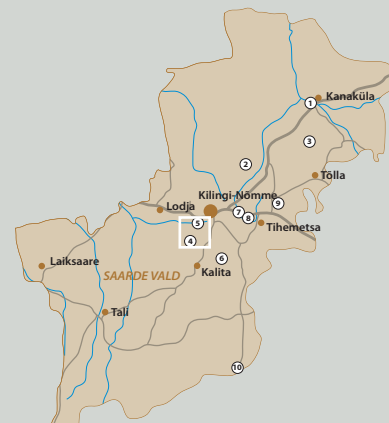
Metsade Peavalitsusel oli 1920. aastatel vaja Lodja metskonnast Pärnu sadamasse metsamaterjali välja vedada. Selle tarbeks planeeriti ehitada ajutise iseloomuga harutee Pärnu–Valga kitsarööpmelise raudteeni. Väljavõte projektist: “Harutee algab Pärnu–Valga kitsarööpmelise raudtee pea-liinilt Sigaste ja Kilingi-Nõmme vahel. Kogu harutee pikkus on 5 versta 240 sülda. Et maapind harutee piirkonnas on tasane, saab läbi väheste mullatöödega, so ainult planeerimisega, olemasolevate kraavide peale saavad ajutised riitsillad ehitatud. Tee laius, arvestades harutee ajutist iseloomu, on ette nähtud 1,75 m, ballasti kiht ainult tarviduse korral, sest maapind on liivane. Paljuarvulised kõverikud haruteel on tingitud sellest, et mullatööde hulka vähendada ning et raudtee läheks ligemale ettevalmistatud metsasaaduste ladumise kohtadele.

Liikumist haruteel on kavatsatud teostada vedurite abil. Pöörang, mis on paigutatud raudtee haru algusel, peab alati lukustatud ja punase signaaliga varustatud olema. Peale selle on raudteeharu algusel ette nähtud ristpuupaku asetamine rööbastele peale, mis ka lukuga varustatud, et haruteelt vagunite võimalikku tulekut peateele ära hoida.

Rongide liikumine haruteelt peateele toimub ainult jaamaülema vastava korralduse järgi. Selleks on määratud eraldi pööranguseadja, kes teeb lukud lahti ja peale rongi läbiminemist uuesti lukustab. Harutee algab Laiksaare teel 68 piketi peal ja läheb Lodja metskonnast läbi. Teine harutee keerab ära pöörangust, mis asub piketil 32+40 sülda. Ette on valmistatud laadimise kohad. Esimene osa projektist on kinnitatud 1925. a.”

Raudtee valmis 1925. aastal.

ERA .49.1.1498

555557 / 6443836

710:RTR:002

LAVI KOOL

Koolimaja ehitati Lavi talu maale 1830. a. Kooli pidid sunniviisiliselt minema need lapsed, kes ei mõistnud lugeda. Kes oskasid küll lugeda, aga tahtsid ka kirjutamist ja rehkendamist õppida ning keda vanemad jõudsid ja tahtsid koolitada, läksid samuti kooli. Lugemiseks oli piibliraamat ja päheõppimiseks katekismus. Esimene Lavi koolimaja põles 1846. a küünlapäeval maha. Koolipoiss J. Saar Tammeniidust pani selle põlema, et siis kooliskäimisest priiks saada. Edasi peeti kooli Lavi talu elumajas.

Koolimaja süütaja leidmiseks võetud ühepikkused ölekõrred ja antud igale lapsele üks hammaste vahele. Lastud siis, kõrs suus, kolm tiiru ümber tuleaseme joosta ja öeldud, et kelle suus kõrs jooksmise ajal pikemaks kasvab, see ongi süüdlane. Pärast jooksu mõõdetud kõrred ära ja leitud, et Saare kõrs olnud teiste omast lühem. Pärimise peale vastanud poiss, et tema oli koolimaja põlema pannud ning kartnud, et kõrs kasvab pikemaks, sellepärast hammustas tüki otsast ära.

1856. a käis Halinga kindralist mõisaomanik, kes sellel ajal oli ka koolide revident, kooli katsumas. Kooli pikad lauad meenutasid endisaegseid pulmalaudu, lapsi oli umbes 35-40. Laste karistamiseks oli vitsakimp. Aastal 1868 sai kool kohaliku köstri valmistatud kolme registriga orel: kahe puu- ja ühe tinavilega. Siis hakati koolis õpetama ka mitme- häälseid laule, mis sellel ajal oli uudne.

1861. a ehitati samale kohale uus koolimaja, hiljem tehti juurde magamistoad. Magati põrandal, kodust kaasavõetud põhukottidel. Uueks

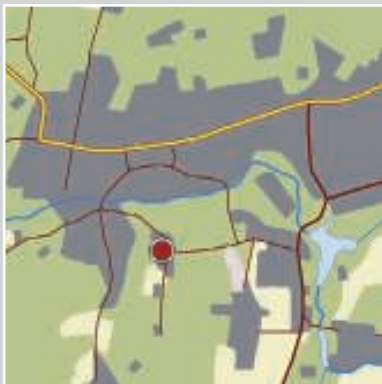
õpetajaks sai Moorits Treufeldt. Koolis algas siis uus ajajärk. Kes kooli ei tulnud, maksis trahvi, vitsaga karistati harva. Karistuseks pandi ahju juurde kas püsti või põlvili seisma, sakutati juustest või kõrvadest. Õpetaja Treufeldti ajal oli Lavi kool ilmalike tarkuste õpetamise poolest üks paremaid.

1885. aastal õnnistati pidulikult Kilingi valla uus telliskivist koolimaja Lavil. Maja sai 105 jalga pikk ja 42 jalga lai (1 jalg = 0,3 m) ning maksis ühes meistri palga ja materjali ostmisega ligi 10 000 rubla. Kool tegutses selles hoones kuni 1950. aastani.

EAA.4475.1.24

556070 / 6444957

710:KOO:012

PATI KARUKÜLA JA MOOSESE TALU

Õigeusu kiriku eestvõttel plaaniti Pati vallas 1874.–1875. a rajada põlislaande 140 talu, millest pooled anti Saarde kihelkonna, pooled Viljandimaa Tänassilma meestele. Varem paiknes uue asunduse alal kõrgematel küngastel viis hajatalu: Kiini, Kikka, Nurmeotsa, Ruusi ja Palgimetsa. Seda kutsuti Karukülaks.

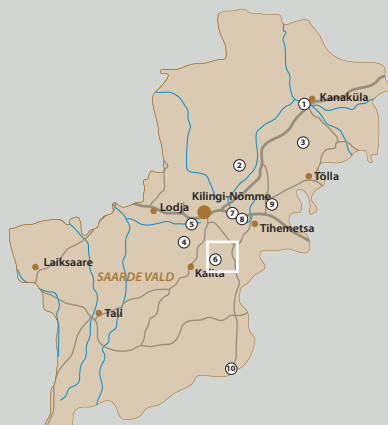
Tõnis Mooses (1840–1885) ja tema naine Ann tulid Viljandimaalt Vana-Tänassilmast Pendre talu alatarest koos kolme lapsega umbes 10-mehelise kehvikute rühmaga ühel kevadel Pärnumaale Pati riigimõisa, kus jagati põlluks vähesobivaid, liigniiskuse all kannatavaid pikaajalise järelmaksu peale. Esimese suve veetnud Tõnis oma perega ühe lagedal kasvanud tihedate okstega kuuse all. Ta raius valmis sauna ehitamiseks vajaliku hulga peeneid palke ja kobestas kändude vahelt paraja tüki maad, kuhu külvas kapataie Pendrelt kaasa toodud rukkiteri. Mihklipäeval mindi tagasi Pendrele talvituma. Kevadel tuldi juba lõplikult, esimene kuu kulus väikese vihusauna ehitamiseks, millest sai ajutine elamu. Sellele järgnes tarepalkide muretsemine, kohalevedu Kikka talust laenatud hobusega ja tare alusmüürikivide paikasättimine. Kogu sügis kulus Kikkal hobusepäevade tegemiseks ja laenatud toidukraami eest töötamiseks.

Kui lumi maha tuli, hakkas Tõnis raha teenimiseks metsatööl käima. Järgmisel suvel valmis väike, kahe kambriga rehielamu. Kui laenu abil hobune osteti, hakkas põllupinda hoogsamalt lisanduma. Lina oli parajasti kõrges hinnas, seepärast püüdis vastne peremees seda nii palju maha

teha, kui vähegi maad jätkus. Metsakaupmehed maksid hästi palkide vedamise eest Pärnu sadamasse. Tõnis tegeles sellega kogu talve. Suvel kulusid muudest töödest vabad tunnid kivide ja kändude kaalumiseks (juurimiseks).

Oma sajandaks aastapäevaks oli 1870. aastail rajatud Mooses talu tühjaks jäänud. Kuus aastat hiljem varises katus lumekoorma all kokku, 1981. a põles lagunenud hoone maha. 1980. aastail langetati suured lehtpuud ning vundamentikivid lükati Kikka metsa äärde kraavikaldale. Halastati ainult tammele kunagise aiamaa lääneserval.

Leppik, E. Mooses talu ajalugu. 2005. Käsikiri.

558443 / 6441825

710:TAK:132

ALLIKUKIVI KALEVIVABRIK

1855. aastal rajati Allikukivile (*Qellenstein*) kalevi-, villaketrus- ja kudumisvabrik. Albert Zoepffel, kes ehitustöid korraldas, kavandas suurejoonelist käitist, mis hõlmaks kõiki tööloike toorvilla töötlemisest kuni kalevini välja; samuti kõikide abivahendite valmistamiseks vajalikke seadmeid, sest vaid korra aastas toodi Rotterdamist Pärnusse kogu tootmiseks vajalik toormaterjal villa, värvide ja kemikaalide näol.

Vabrikuhooned ehitati põletatud tellistest, kusjuures plonnid vormiti käsitsi, vastavalt vajadusele ka erikujulised. Vabriku alal oli palju abihooned. Esimesena ehitati kangakuivatamishoone, siis gaasimaja, hiljem veel töölikasarmud, saun-velskripunkt, hoone seltskondlike ürituste jaoks – nn ballisaal. Kasarmute ja vabrikuhoone vahel oli turuplats, selle ääres kasarmuid ühendav tee. Ümber vabrikuhoone kulges sillutatud tee, mis oli ääristatud puude ja lilledega.

Parimail päevil andis vabrik tööd poolele tuhandele inimesele. 1870. aastaks oli Voltveti kalevivabriku aurumasinat võimsus 62 hj. Aastas kulus 3000 kuupsülda (1 kuupsüld = 10 m³ ehk umbes 20 ruumimeetrit) küttepuid. Kogu varustamine käis hobustega.

Vabriku varustamiseks ning vabriku hobuste karjatamiseks ostis Albert Zoepffel juurde ka suure hulga maad. Zoepffelitele kuulus Kilingi-Nõmmes asunud Uuemõisa karjamõis, mida rahvakeeles kutsuti Sitamõisaks. Nimi tuli sellest, et kalevivabriku töölismajade kemmerg veeti sinna põllurammuks.

Ümber vabriku tootmis-
hoonete tekkis asula, millest 19.
sajandil hakkas kujunema Saarde
kihelkonna keskus, kus oli post-
kontor, hoiukassa, rahukohus,
kool, apteek ja muidugi ka kõrts.
1894. aastal põles või põletati siin
töötav kalevivabrik maha ning seda
ei taastatud.

Paukson, O. Saarde läbi ajaloo prisma.
Saarde Sõnumid. 2000, nr 17.
Renter, R. Suurtööstuse tekkimine ja
arenemine Eestis XIX ja XX sajandil.
1958.

559986 / 6446112

710:MTH:001

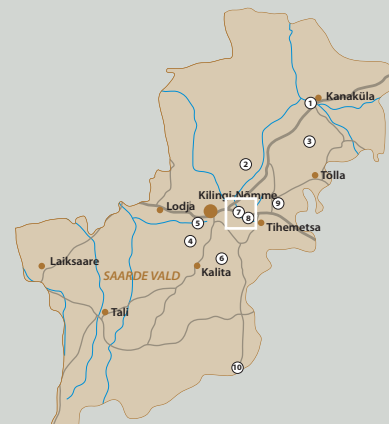
VOLTVETI MÕISA TELLISETEHAS

Tellisetehas rajati aastal 1910, kuid selle eelkäija – *Kiwiachio* talu leiame juba 1838. a kaardilt. Riik rentis tehase 1921. a Jaan Venele. Savi telliste jaoks kaevandati oru nõlvalt. Savimaardlast viis alla tööstusesse väliraudtee. Laskuv tee kergendas tooraine vedu savimasina juurde. Töömeestelt väljaõppe saanud hobuse Purka kohustuseks oli vedada saviruumis tühjendatud vagonett tagasi mäenõlvale.

Sellega sai Purka kenasti hakkama. Hobune teadis, et üleval vabaneb ta koormast ja võib jälle mööda nõlvakut alla ooteplatsile heinu sööma minna, vahel ootas teda seal ka mõni parem pala. Meeskonna ja hobuse vaheline koostöö laabus tõrgeteta. See, kes looma hingeelu ei tundnud, jäi hobusega töötades jänni. Sundimine või taganttorkimine ei mõjunud loomale innustavalt. Purka viis küll vagoneti üles, kuid vabatahtlikult ooteplatsile ei tulnud, teda tuli valjastest talutades alla tuua. Savikoormat saatis vagoneti taga astangul seisev mees, kes pidurdas allaveeremise hoogu. Savi-liiv kallutati tigupressi kõrvale maha, vagonett saadeti Purkaga jälle üles. Eraldi savisegamismasinat ei olnud, savi-liiv masindati tigupressi valtside vahel peeneks, tiguvint jätkas savi segamist, kuni surus töödeldud segu tellisepressina välja. Pruss tükeldati suudmiku otsa kohal lõiketraadiga plonnideks.

1922. aastast töötas tellisepress aurumasina jõul. Pressitud plonnid kuivatati välikuivati riikulitel. Telliste tootmine algas kevadel ja lõppes sügisel. Kasutusel oli algupärane, omatehtud põllutorupink ehk press. Kuivendustorude toorikuid pressiti pingil käsitsi. Telliseid ja drenaažitorusid põletati kahe kamberahjuga kuni tööstuse riigistamiseni 1940. a.

ERM Fk 1375:65; Foto: ERM. Fk 1376:65

560470 / 6445395

710:SAT:003

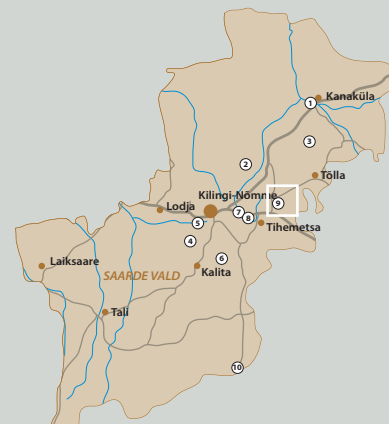
VOLTVETI MÕISA METS JA KIVIST KVARTALIPOSTID

Voltveti metsade esimese metsakorralduse tegi maamõõtja Heinrisen 1866.–1868. aastail ja esimene metsarevisjon toimus 1906. a. Millal Voltveti mõisa metsadesse kivist tahutud kvartalipostid pandi, pole täpselt teada. Tõenäoliselt paigaldati need 19. sajandi lõpus või 20. sajandi alguses. Ka sel ajal ehitatud mõisa majandushoonetel on kasutatud kiviraidurite tööd.

Hilda Turb mäletas, et metsaülema ja jäägri olevat mõisnik alati toonud Saksamaalt. Metsaülematest mäletatakse kahte, need olid Sass ja tema järel Feyerabend. Metsaülem elas Kärsumõisas.

Sass teenis nooruses Voltveti mõisa metsaülemana. Hiljem tegeles ta metsade korraldamisega. Kuna eelviimane mõisaomanik (rahvasuus Vana Punane) saatis enamuse oma elust mööda Vene keisrikoja hoovimeistrina, siis haldas Sass mõisa metsi oma käe järgi. Isalt mõisa üle võtnud Heinrich von Stryk märkis, et Sass oli teinud seda väga ausalt ja täpselt. Stryk pani rõhku metsade hoidmisele. Metsaülema nõudmisel oli metsaäärsetel majapidamistel täielikult keelatud loomade karjatamine mõisa metsas. Sass hakkas korraldama hooldusraideid, koostades tööde kohta ka vastavad kaardid. Kõige selle tõttu oli ta noore mõisniku poolt väga soovitud. Vanus sundis Sassi tööd üle andma.

Kõigis töödes Sassilt eeskuju võtnud noorel metsaülemal Feyerabendil oli ainult üks viga – ta ei tabanud jahti pidades hästi märki. Feyerabend olla kurnud, et vaat kus ime, vanal endal käed värisuvad, aga kui püssi tõstab ja sihhib, siis kohe ka part kukub. Mõisa ajal, kui jahti korraldati, oli tavaks jahilised koos prouadega mõisa lõunale kutsuda. Kogu seltskond oli umbes sajaliikmeline.

563897 / 6446992

EESTI–LÄTI PIIRIPUNKT

Esmakordselt kerkis piiriküsimus üles 1917. a, kui 30. märtsi määrusega liideti eestlastega asustatud Liivimaa osad Eestimaa kubermanguga. 1919. a loodi piirikomisjon, kuid see lõppes tüliga Eesti ja Läti vahel. Omavaheline kemplemine kestis kuni 1920. aastani, mil tülisse sekkusid inglased, sest tüli Baltikumis polnud neile kasulik. Vahekohtunikuna langetas piiri suhtes otsuse Inglismaa esindaja S. G. Talens (piiri hakati kutsuma Talensi jooneks). Rahul polnud selle joonega ei eestlased ega lätlased. Esialgu tähistati ajutine piir vaiadega, mille otsa seoti õletuustid. Alles 1922. a alustas piiri lõplikuks mahamärgkimiseks tööd tehniline komisjon. Vaieldi iga talu pärast, mille maadest piir läbi läks. Nihutati vargsi piiriposte mõne meetri võrra edasi ja tagasi.

Elanikud polnud piirist huvitatud. Neutraalset piiritsooni kasutati prügimäena. 1. novembril 1923. a kirjutati alla Eesti ja Läti vahelisele piirilepingule. Piir tuli kogu ulatuses 12 m laiuselt puhastada võsast ja puudest. Piiririba enda laiuks määrati 4 m ja seda piiras mõlemalt poolt 1,2 m laiune ja 0,45 m sügavune kraav. Piiri pöördekohtadele valati betoonist paarimeetrise läbimõõduga meetrikõrgused postid. Mujale paigutati peenemad malmpostid. Eesti lõpetas tööd 1924. a. Lõplikult sai piir valmis 1927. a märtsis, mil pooled kirjutasid alla piirikaartidele ja -raamatule. Piiri üldpikkuseks mõõtis geograafiaprofessor Tammekann 1922. aastal 355,69 km. P. Pätsi andmetel püstitati kokku 677 piiri-märki. Kell 00.00 ööl vastu 1. aprilli 1927. a hakkas piir kehtima. Piir

puutus kokku või läbis umbes 500 talukohta. 1928. a suudeti enam-vähem reguleerida tolli-, passi- ja piletikontroll. Tuntud rännumehe E. A. Powelli arvates oli toleaeagne Eesti–Läti piir rangeimalt valvatav Euroopas.

Medijainen, E. Piiritõmbamine Eesti ja Läti vahel. Kleio, 1988, nr 1.

559650 / 6430837

710:EWO:001

- 1 Nurmeveski
- 2 Kõduküla
- 3 Pulli raudteesild

Sauga valla alal asub 1560. aastatel asutatud Tammiste (*Tammist*) rüütlimõis ja umbes sama vana Pärnu linnale kuulunud Sauga mõis. Praegune vald paikneb valdavalt Pärnu kihelkonna territooriumil. Võrreldes II maailmasõja eelsete piiridega on valla lääneosa läinud Audru valla koosseisu ja idaosas laienetud Paikuse valla arvelt.

NURMEVESKI

Siin oli kaks veskit ühes: ülemine ots tuuleveski ja alumine vesiveski, viimane oli vanem. Tuuleveski osa müüdi 20. saj alguses Jõõpre valda.

Veski juures asunud Sauga jõe teraskarkassiga silla õhkisid taganevad sakslased 1944. a.

Ümbruskonna inimesed tulid taliteega Nurmele püülijahu tegema. Algselt asus veski kolm kilomeetrit allavoolu, aga ehitati merevee tõusu hirmus praegusele kohale. Vahepeal kasutati veskihoonet köögiviljahoidlana ning elumaja aiandi kontorina.

529220 / 6478539

730:VEV:001

KÕDUKÜLA

Osa praegusest Urge külast kandis vanasti Kõduküla nime. Nimi tuli ilusast mustast ja viljakast kõdumullast, millest suurem jagu keerati ebaõnnestunud maaparanduse käigus sügavale maapõue.

Kõdukülas oli 14 talu, neist enamik on ehitatud ühele joonele. Kui külas kõik rehealuste ukSED üheaegselt valla tehti, võis küla ühest otsast teise vaadata.

Umba talus oli sulaste tavaline toit koorega keedetud kartulid ja nelja sorti soolaräim. Pererahvas lõunatas tavaliselt tagakambris ning sulased ütlesid selle kohta, et ise söövad sulavõid, aga meile annavad ainult soolasilku.

537507 / 6478243

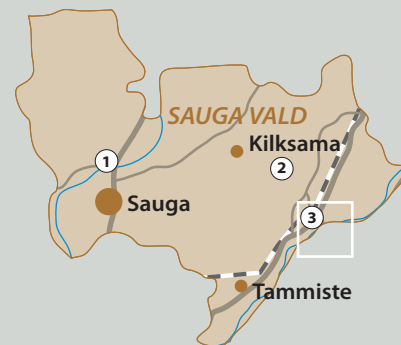

730:KON:001

PULLI RAUDTEESILD

Lelle–Pärnu kitsarööpmelisel raudteel oli peaaegu 50 silda. Neist pikim, 128-meetrine sild viis üle Pärnu jõe. Praegune 108 m pikkune sild asub vanast natuke maad ülesvoolu. 1944. a õhkisid taganevad sakslased silla, kuid sellest oli olnud vähe kasu, kuna pool tundi pärast viimaste sakslaste lahkumist nähti juba esimesi venelasi, kes ületasid jõe arvatavasti Sindi paisu alt. Sild taastati kiiresti ning oli kuni 1971. aastani relvastatud valve all. Üle said ainult need, kes Sindis töötasid ja kellel oli selleks vastav luba. Koolilapsed läksid üle silla rühmiti, püssimees selja taga.

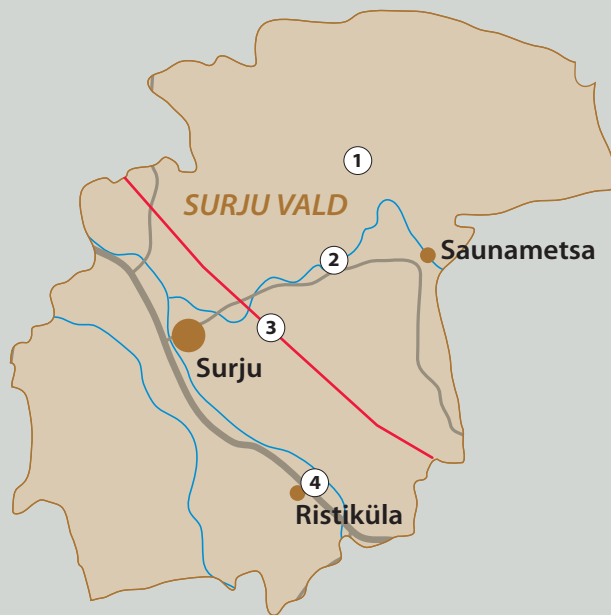

539186 / 6475488

730:RTR:001

- 1 Kikepera küla
- 2 Kilingi metsekond
- 3 Pärnu–Valga kitsarööpmeline raudtee
- 4 Ristiküla koolimaja

Saarde ja Pärnu kihelkonda kuulunud Surjut on esmakordselt mainitud 1544. aastal (*Dorf Surge*), nimi tulevat Suurejõest. Samal aastal läänistas ordumeister Hahn Sorje küla, millest loodud mõis vahetas aegade jooksul sagedasti omanikke. Talude päriseksostmiseni jõuti siin vahetult enne I maailmasõda. Valla põhja- ja idaosa moodustavad Kilingi ja Pati mõisate maavaldused, ent mõisasüdamed jäävad Saarde valda.

KIKEPERA KÜLA

Surju valla servas vastu Kikepera raba asub küla, mida mainiti esimest korda 16. sajandil. Algselt kasutati nime Kiigepera, millest hiljem sai lähedalasuva soo järgi Kikepera. Põhjasõja (1700–1721) ajal leidis ümberkaudne rahvas külas varjupaika. Legendi kohaselt olnud küla esmaasukad kolm rootsi sõjameest, aga ajalooallikad seda ei kinnita. Nende nimedest teatakse Kosenkraniust ja Taltsi, sellenimelisi elas külas hiljemgi.

Kirjeldused küla juurdepääsuteedest on üsna trööstitud. Nii kevadel kui sügisel ligipääsmatu küla ligi 60 elanikku pidid 19. sajandi alguses oma elu ise korraldama ja kõigega hakkama saama. Toitvat põldu ja metsa seal kandis oli. Põlistest metsavahikohtadest piirkonnas võib nimetada järgmisi: Mätliku, Soo-otsa, Saesaare, Tammeniidu, Ilvese, Lähkma, Valdimurru ja Kabli. Metsavahid pidid igal nädalal käima metsakonnakeskuses Lähkmal aru andmas. Teatakse lugu, kuidas Pöörikaasiku metsavaht sellest kohustusest seoses raskete teoludega vabastati.

20. sajandi alguses tegutses külas koolimaja, kaks kauplust, meierei, raamatukogu-rahvamaja; hiljem veel sidekontor, velskri-ämmaemanda punkt, kolhoosikeskus ja külanõukogu. Talude arv külas kasvas ja tekkis vajadus nii koolihariduse kui poekauba järgi. Külast välja pääsemine sõltus ilmastikuoludest. Kikepera 7-klassilises koolis anti haridust ka naaberküladelastele kuni Lähkmani välja.

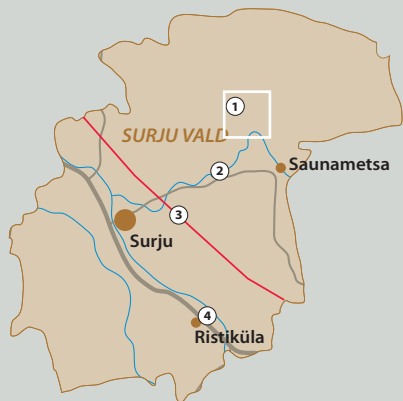
1905. aasta revolutsiooni eel korraldati Kikepera koolimajas revolutsioonilisi koosolekuid ja saadeti kooliõpetaja oma esindajana Tartusse.

Kihutajateks olid siiski põhiliselt vöörad kõnelejad, kohalikest on mainitud vaid kaupmees Kosenkraniust. Nõuti mõisate jaotamist, maa andmist ja vabariiklikku korda.

Nõukogude ajal oli Kikeperas külanõukogu ja kolhoos Partisan, hiljem Viljamsi nimelise kolhoosi osakond. 1949. aasta küüditamine tegi küla osalt tühjaks. Siiski oli sõjajärgses poenimekirjas suisa 500 inimest. Lutsu talu kohale hakati 1964. aastal lokaatorjaama rajama, mille käigus sunniti lahkuma enamikku külaelanikest. Kuna kool, poed ja raamatukogu lõpetasid tegevuse ja sõjavägi sulges teed, siis lahkus enamik kikeperalasi oma kodudest ja alustas elu mujal. 1984. a lõpetas lokaatorjaam tegevuse, kuid külaelu enam tagasi pöörata polnud võimalik. 1990. aastate algusest on külas jälle elekter ja paljud pered on kodupaika tagasi tulnud.

ERM Fk 1284:26

Foto: ERM Fk 1284:26

549005 / 6462057

756:KOO:004

KILINGI METSKOND

Juba 16. sajandil proovis Poola kuningas Stefan Bathory teada saada oma valduste maksuvõimalusi. Aruandes Kilingi-Nõmme ümbruse kohta kirjutati järgmist: „See on üks tema Kuningliku Kõrguse metsade ja laante ning samuti metsloomade suur hävitamine, millist pole näha mujal kogu Eestis, sest talupojad tapavad talvel põtru ainult naha pärast, aga liha ei jõua mõnikord ära süüa, nii, et söödavad sellega koeri, aga ehituspuid, laevamaste ja igasugust muud metsa parvetavad nad jõgesid mööda Pärnu. Oleks vaja need satüürid metsast välja ajada ja sinna panna vannutatud metsnik.“

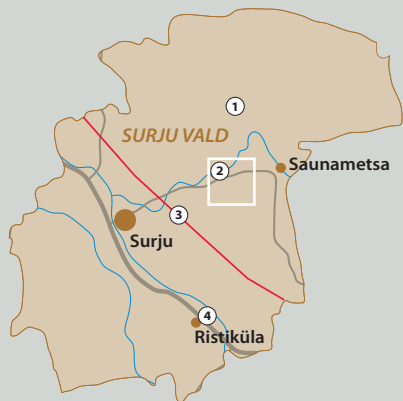
1. jaanuaril 1897. a asutati Kilingi metskond ja 1901. a valmis Lähkma jõe kaldal võimas hoone metsaülevaate elamuks ja kantseleiks, samuti tall, laut, kelder ja tööliste maja. Seal oli metsavaht elanud ja olnud ametis juba varem. Tema 300 m kaugusel asuvas elamus oligi Kilingi metskonna esimene metsaülem Karl Aun peatunud, kui majaehitus alles pooleli oli. Riigiametniku kohalolekut „metsades ja laantes“ pidas oluliseks nii Poola kuningas, Vene tsaarivõim, Eesti Vabariik kui ka nõukogude võim. Kogu selle aja on seda metsarikast piirkonda püütud majandada sihipäraselt, uusi ja häid metsakasvatustavasid järgides.

Metskonna ja selle piirkonnaga on seotud palju Eesti metsanduses tuntud inimesi. Lisaks juba mainitud Karl Eduard Aunale, kes oli lisaks ka Pärnumaa revidentmetsaülem ja sai eeskujuliku teenistuse eest kindral-majori auastme, veel Artur Rühl, üks väheseid doktorikraadiga metsaülevaade ja Heinrich Karl Peters Aun, kes oli õppinud Tartu Ülikooli

metsaosakonnas. II maailmasõja järgsel perioodil oli kõige pikema tööstaaziga Uno Vaska, kes töötas metskonnas kokku 38 aastat. Aastatel 1958–1960 oli siin metsaülemaks Eesti metsateadust ja -poliitikat olulisel määral kujundanud Ivar Etverk. Viimane Kilingi metskonna metsaülem oli aastatel 1992–2008 Vahur Viik.

Pärast metskonna kaotamist kuulub hoone Surju vallale, siin tegutseb Lähkma-Saunametsa külaselts.

Pärnumaa. Koguteos. 1930.

547932 / 6458138

756:MTS:001

PÄRNU–VALGA KITSARÖÖPMELINE RAUDTEE

Esimene kitsarööpmeline raudteelõik Eestis valmis 1896. a Pärnu ja Valga vahel. Surju vallas Jaamakülas asus täisjaam, mis tähendas ühe peatee ja kahe harutee olemasolu. Surju jaamahoone üks pool on ühekorruseline, seal asus kassa ja reisijate ooteruum. Teises, kahekorruselises pooles olid jaamateenijate eluruumid ja jaamaülemate korter. Hoone juurde kuulus veel paekivist pakiait, kuuetahtuline veetorn, riistakuur, kuivkäimla ja puukuurid. Veetorni tahutud kividest alumine osa ja veehüdrant on säilinud tänaseni.

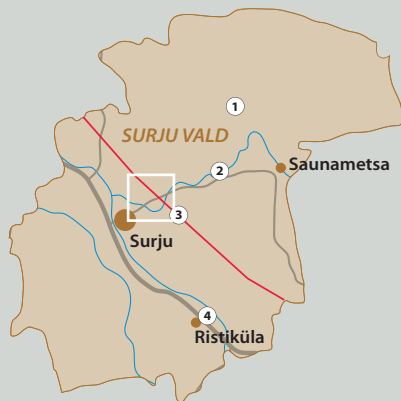
Vabadussõja ajal oli sellel raudteeliinil strateegiline tähtsus. 28. detsembril 1918. aastal alustati Pärnu veduridepoos soomusrongi ehitust. Seinad ehitati kahekordsetest platvormidest, mille vahed täideti liivakottidega. Kitsarööpmeline soomusrong nr 1 koosnes vedurist ja kolmest vagunist, millele olid lisatud kaks raskekuulipildujat ja üks Lewis-tüüpi kergekuulipilduja.

Surju valda jäid Surju ja Riisselja peatused. 1920. aasta juulikuus alustati Surju–Heinaste haruraudtee ehitamist, lõppjaam jäi Eesti poole Treimanisse. Plaani koostas ja tööd korraldas Pärnu–Tallinna Kitsarööpmelise Raudtee Valitsus. Harutee algus plaaniti Riisseljale, kuhu ehitati jaamahoone koos kõrvalhoonetega, millest on säilinud vundament ja kelder. Järgmine peatus tuli Ristikülla Ulli talu juurde. Timmkanali lõppu jäi Timmi peatus, see jaamahoone oli liini suurimaid. Hoone ülemisel korrusel asusid jaamatöölise korterid. Üle Uulu–Valga maantee jäävat

raudteetammi osa kasutatakse praegu teena.

Liin suleti 30. septembril 1975. a, tegemist oli viimase üldkasutatava kitsarööpmelise raudteega Eestis. Pärnu–Riisselja lõik suleti 1972. aastal ja ehitati ümber laiarööpmeliseks. Laiendada ja remontida oli vaja ka sildu üle Lähkma jõe ja Siiraku oja. Surju (Jaamaküla) raudteelõik avati laiarööpmelisena 17. juulil 1981. a. Viimane rong sõitis siin 16. juulil 2001. aastal. Praegu on rööpad ja liiprid kogu raudtee ulatuses üles võetud.

Helme, M. Kitsarööpmeline raudtee – rahvuslik kultuuripärand Eestis. Kultuur ja Elu, 1995, nr 5–8.
Kallas, E. Timmkanali saamisluu. Pärnu Kommunist, 1983, nr 151.

549858 / 6451458

756:RTR:004

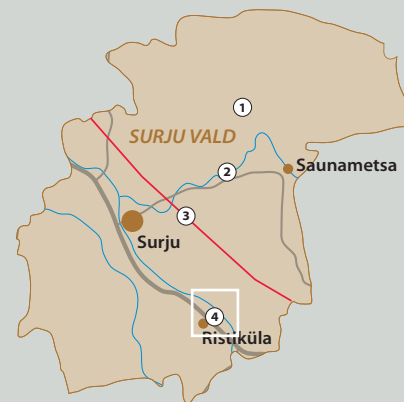
RISTIKÜLA KOOLIMAJA

Ristikülas hakati haridust andma 19. sajandil. Esialgu käisid lapsed korra nädalas Kuluveski talutares. Edumeelsemate talumeeste algatusel valmis 1852. aastal Pati-Ristiküla koolimaja. Ruumikitsikuse tõttu ehitati 1874. a juba suurem koolimaja, mis põles 1889. a märtsis, kuid suudeti siiski samal aastal taastada. Praegu viitavad vanale kohale vaid mälestused ja säilinud puud ja pöösad. Kooli maadel oli rentnik, kes algselt elas koolimajas, hiljem rajas endale naabrusse talu.

1934. a leiti, et vanad kooliruumid ei vasta tervisekaitse nõuetele ning otsustati ehitada uus kooli- ja rahvamaja. Vana maja jäi kasutusele internaadina. Töödega alustati 19. septembril 1935. a ja uue hoone pidulik avamine toimus 3. oktoobril 1937. a. Siin tegutses Pati-Ristiküla noorsooselts Elu ja vabatahtlik Pati-Ristiküla tuletõrjeselts. Koolimaja ehitus maksis 27 860 krooni, rahvamaja ehitamiseks annetas Ristiküla rahvas 2 650 krooni. Uues koolimajas oli kolm klassiruumi, avar saal, kantslelei ja kõrvalruumid, teisel korrusel õpetajate korterid.

1973. a suleti Ristiküla kool õpilaste vähesuse tõttu. Hiljem on hoonel olnud mitmeid omanikke, vahepeal seisis see ka pikalt tühjana. Praegu on elamuna kasutatava maja seisukord hea.

Foto: EFA.0-29216
EFA 0-2921

547382 / 6449470

756:KOO:001

- 1 Uulu pulvärk
- 2 Akaatsitee
- 3 Kuhjalavad
- 4 Noodavedamise koht

Valla keskust Uulut mainitakse ürikutes esmakordselt 1514. a, Võistet 17. saj algul. Ajalooliselt on Uulu piirkond omaette vallana kuulunud Pärnu kihelkonda ja Võiste Tahkuranna valla nime all Häädemeeste kihelkonda. Uulu (*Uhla*) rüütlimõisast on teateid 16. saj algusest, äsja taastatud Uulu kirik rajati 1880. a. Tahkuranna (*Tackerort*) riigimõisast on esimesi teateid 16. saj lõpust, Tahkuranna Eesti Apostliku Õigeusu (EAÕ) kirik ehitati 1872. a.

UULU PULVÄRK

Sellel kohal, kus praegu asub Uulu muul, oli kunagi Uulu mõisa sadam oma kaiga – pika puust pulvärgiga kalapaatide jaoks. Selle ääres oli hea laadida-lossida ka Uulu paruni rannasõidulaevakesi. Krimmi sõja ajal (1853–56) põletasid Pärnu lahes ristelnud Inglise sõjalaevad Uulu pulvärgi koos paljude laevade ja kalapaatidega maha. Hiljem taastatud pulvärgil olnud isevärki rööbastee, mida mööda liikusid vagonetid. Aastatel 1848–92 valitses Uulu mõisas kaardiväe kapten parun Staël von Holstein (kammerherra Reinhold e Vana Rein). 1880. a külastas teda Vene troonipärija, kes paar aastat hiljem asus troonile Aleksander III nime all. Keiserlik perekond randus kõnealusel kohas. Sealt luidetele üles minnes jõuab tollal istutatud ning nüüdseks suureks kasvanud tamme alla, kus 1881. a sügisel avati keiserliku perekonna külaskäigu tähistamiseks roosiad ja mälestuskivi. Valgest marmorist sammad oli 36 verssokit kõrge ja 18 verssokit lai (1 verssokit = 4,4 cm) ning see paiknes poole sülla (süld = 2 m) kõrgusel raudkivil. Sambale oli saksa keeles kirjutatud: 29. Juulil 1880. a astusid siin maale keiserlik kõrgused Aleksander Aleksandrovitš, tsarevna Maria Feodorovna, suurvürst Aleksei Aleksandrovitš ja neid saatnud külalised. Mälestuskivi jäänused olevat ka praegu seal maa sees alles.

Vallek, E. Uulust mitme kandi pealt. 2005.

848:VLG:001

AKAATSITEE

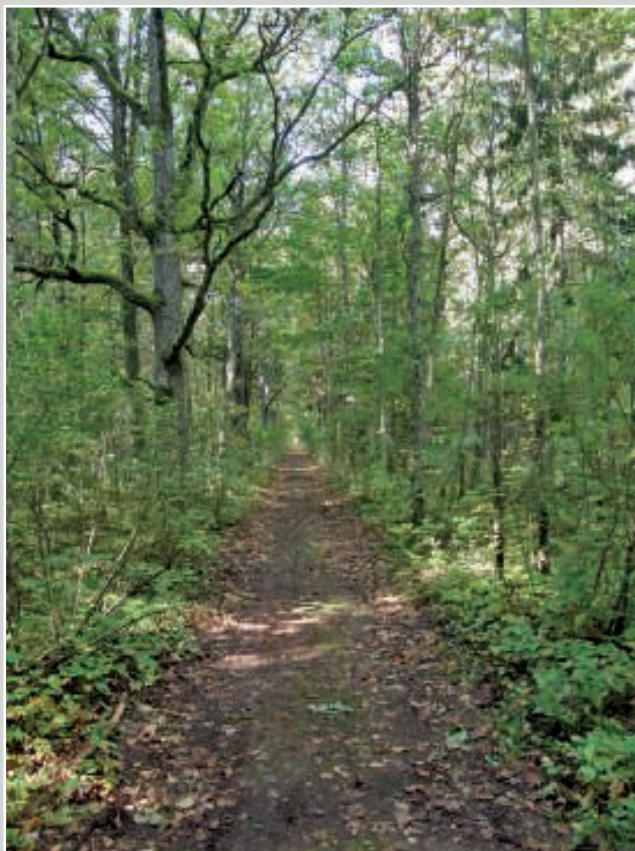
Uulu mõisast viib mõisnike matmispaigani (nüüdse Uulu kirikuni) kohati säilinud munakivisillutisega omanäoline, tammede ja pärnadega ääristatud läbi männimetsa kulgev tee. Aastal 1867 toimus Uulu mõisas Pärnu kihelkonna esimene laulupidu. Pärast kalmistul toimunud jumalateenistust marssis ligi poolteist tuhat laulupeolist siitkaudu mõisa. Kõige ees läks mõisnik mõisaproua tehtud lipuga, millel oli kiri „Uulu laulupidu“. Kõigile lauljatele pakuti mõisniku juures lõunat. Mitmest lauluseltsist pärit lauljaid oli kokku 257. Tõenäoliselt sõitsid siitkaudu Uulu lossi, kus paruniproua tulijaid vastu võttis ning Riia ja Pärnu laulukoorid neid tervitasid, ka 1880. a mõisa külastanud Vene keiserliku perekonna liikmed. Akaatsitee (Kaatsitee) on osa omaaegse Uulu mõisa suurejoonelisest kompleksist ja pargist. Tee nimi tuleneb suurest lättspuust, mille rahvasuu ristas akaatsiaks. Hiljem mugandus see Kaatsiteeks.

Vallek, E. Uulust mitme kandi pealt. 2005.

533574 / 6459929

848:MKT:001

KUHJALAVAD

Piirumi küla ja Võiste piiril, vanadest kalatiikidest paarsada meetrit põhja pool rannaniidul on hästi säilinud kaheksa kivist laotud kuhjalava. Kuiv hein pandi nendele kõrgematele kohtadele kuhja, et kaitsta seda märjaks-saamise eest, kui tõusuveed ala üle ujutavad. Vösast lõigati haod, mis lisati kivist kuhjalavale lisakõrgenduseks. Kuhjalava keskele pandi kuhjavarras, mida alt toetas neli oorijalga, hein kuhja tipus toestati pealt nelja kuhj-malgaga. Ühes kuhjas oli umbes 20 saadu heina, mis omakorda moodus-tas umbes 10 reetäit. Talvel talgukorras heinaveol tegid talud koostööd, et mitte jätta heinamaale lahtist kuhja. Üheaegselt võis töös olla neli-viis hobust, niiviisi toodi kuhi kahe korraga heinamaalt ära. Kaugemate talude hein veeti koju mööda jäätunud merd, kuna tuul oli siit paksu lume minema puhunud. Heinamaad olid talude vahel jaotatud kitsasteks siilu-deks ning kuhjalavad kuulusid erinevatele talupidamistele. Uno Eesnurm mäletab, et siin tegid heina Hollandi, Raudsika, Matsi jt talud.

527749 / 6450145

848:HEK:001

NOODAVEDAMISE KOHT

Pikla ninas oli Nõmme ja Kaasiku taludele kuulunud nooda väljavedamise koht. Uno Eesnurm mäletab veel hästi, kuidas merekallas oli selle koha peal kividega laugjalt siledaks laotud, et saaki täis noot tervena maale vedada. 2005. aasta jaanuaritorm rasis tugevalt seda paika, kuid siledalt laotud kivid on siiski kohati veel selgelt näha. Parim noodapüügi aeg oli kevadel, kohe pärast jääminekut. See tavaliselt üsna suurte mõõtmetega püünis oli määratud esmajoones parves liikuva kala püügiks (räim, kilu, tint). Püük toimus ühiselt, osa noodalisi tõmbas kõitega püünist kaldale või paati, teine jälgis nooda liikumist vees. Pärnu lähel kasutati nooda kaldalevedamiseks noodapante – tugevast riidest või nahast võõsid. Noodaga püüti kalu ka talvel jää alt. Selleks tehti jõesse rida auke ja aeti püünis nende kaudu pika lati ning nõõride abil vette, kust see jälle viimase augu kaudu välja tõmmati. Sealjuures kasutati mitmesuguseid abivahendeid – tuura aukude raiumiseks, kahva august jäätükkide väljatõstmiseks, harke ja konkse lati lükkamiseks vee all, tihti ka vinna nooda väljatõmbamiseks. Noodapüük hakkas hääbuma 20. saj algul. Räimepüügil asendus noot kastmõrdade ja kakuaamide ehk seisvate nootadega. Räimepüügi ajal tehti kaupa sisemaa poolt, peamiselt Viljandi kandist tulnud talupoegadega. Püügikohtade lähedusse kalurionnidesse tekkisid omalaadsed kõrtsid, kus kalakaupa tehti ning kauba peale ka tublisti liiku võeti. Kui juba Viljandist kala järgi tuldi, laaditi soolaräime hobuvankrile nii palju kui mahtus ja suksu parasjagu vedada jõudis.

Toomla. Ü. Tahkurannast läbi aegade. 2008.
erm.ee

526705 / 6448401

848:JKM:001

TOOTSI VALD

1 Tootsi mänd

TOOTSI VALD

141

Asula tekkis 1938. aastal, kui hakati rajama
Pööravere (hilisem nimi Tootsi) briketivabrikut.
Omavalitsuseks sai Kaisma külanõukogusse
kuulunud Tootsi alev 1991. aastal.

TOOTSI MÄND

Selle männi all seisis 1937.–1938. aastal vana reisivagun, kus asus Tootsi vabrikute ehitajate tööbõrs ja ehituskümnike kontor.

AS Eesti Turbatööstused noor insener Orest Kärm otsis innukalt sobivat turbaraba, millest saaks toormebaas ja parim koht uuele briketi-tehasele. Kärmil vedas, sest tema teenistuses olnud kümnik Otto Indermitte, endine Piirsalu metsaülema abi, oli Pärnumaa mees ning tundis selle soid ja rabasid hästi.

1936. aasta varakevadel tulid Kärm ja Indermitte väliuuringutele Pööravere Suursohu. Kuna tegemist oli tõesti suure sooga, väldanud uurimistöö paar-kolm päeva. Oma välilaagri seadsid nad üles soo servale. Orest Kärm oli leidnud selle, mida otsis.

Lev Suni teab rääkida, et viimase välitööde päeva lõpus oma laagrit hobuvankrile pakkides nõjatunud Kärm õlaga vastu noort, toekat ja sirget mändi ning pöördunud kaaslase poole sõnadega: „Kas pole see sobilik koht uuele tehasele, toormebaas jääb kiviviske kaugusele ja töölistele saaks sooserva tööliskülagi rajada?“ Selle männi all said töölised esimesed töölepingud ja ka palgarahad tehtud töö eest.

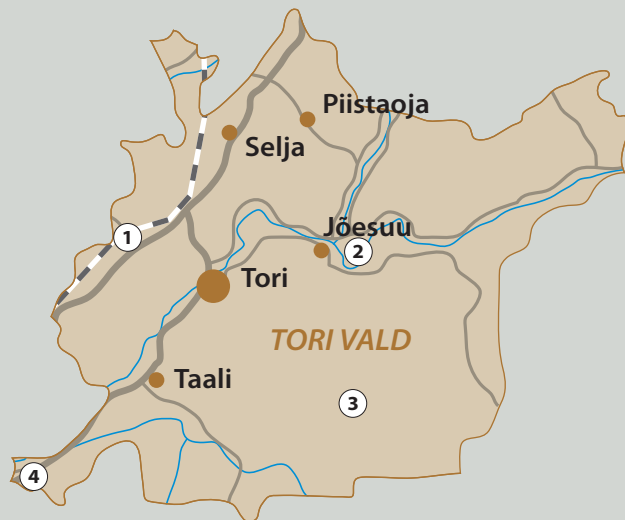
TOOTSI VALD

545831 / 6494282

805:PUU:001

- 1 Magasiait
- 2 Kalatõke
- 3 Vanakuradi leentool
- 4 Liivaaugud

TORI VALD

Tori valla alad moodustavad samanimelise kihelkonna põhjaosa ja keskuse. Esmakordselt mainitakse Tori kihelkonda 16. sajandil. Tori (*Torgel*) riigimõisa mainitakse esmakordselt samal ajal, valla lõunaossa jäävat Taali (*Staelenhof, Paixt*) mõisa 17. sajandil. Praegune Tori kirik on puukiriku asemele ehitatud 1852. aastal.

MAGASIAIT

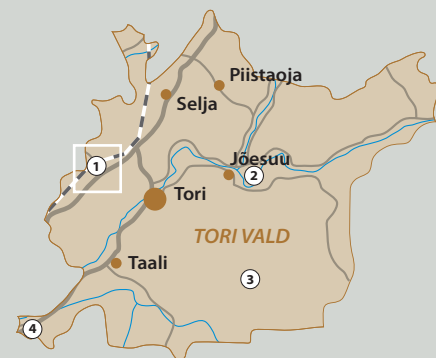
Koguteoses „Pärnumaa“ kirjutatakse: „Tori seltside ja ühingute seas seisab ja teotseb väärilikalt Tammiste kirjandusselts, kellel ka juba paarikümneaastane tegevus selja taga. Ta on viimaste aastate kestel tunduvalt edenenud ja täiendanud oma raamatukogu. Tammiste valla likvideerimisel sai ta enesele odava hinna eest Tammiste valla endise magasaiada, mille ta osaliselt ümber ehitades korraldas seltsimajaks. Nii sai Tori teise seltsimaja. Ruumid ei ole siin küll eriti laialdased, kuid siiski küllaldased selleks, et ümbruskonna elanikud võiksid siia koguneda koosviibimiseks, koosolekuiks ja kõnedele. Seltsimajasse tuleks ka näitelava, parem ja täielikum kui seda on vana „Salme“ oma.“

Inimeste jutustuste järgi oli see maakiviehitis, mille vastas asus katusega vabaõhulava. Seal etendati näitemänge ja esineti. Aastal 1929 korraldasid Sindi noored siia väljasõidu, kohalikega oli kismaks läinud, kakeldi ka Sauga poistega.

Kolhoosi ajal hoiti siin viljakotte. Kui vilja parasjagu sees polnud, siis toimusid magasaiadas kinoõhtud ja heinaveotalgute lõpupeod. Ruum ehitati kaskedega, pillimeesteks olid oma küla mehed. Hilja Rand jutustas loo, kuidas enne üht pidu toodi õllenõud aegsasti aita ja tema pani aidaukse lukku ning võtme taskusse. Hommikul oli ehmatuse suur – aidauksed lahti ja õllenõud kadunud. Tühjad nõud leiti hiljem rukkipoollult. Keegi oli saanud hea noosi.

Hiljem hoidis teedevalitsus aidas libedatõrjeks mõeldud soola.

Pärnumaa. Koguteos. 1930.

544679 / 6484302

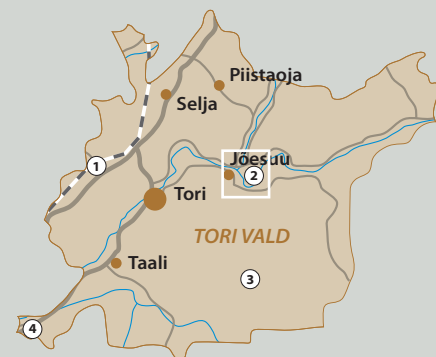

808:MAG:001

KALATÕKE

See oli vanasti vägagi levinud kalapüüdmise viis. Jõe põhja ehitati kividest teravnurga all voolusuunas kaks müüri. Tippu asetati mõrd, mida oli vaja aeg-ajalt kontrollimas käia. Ka Pärnumaa jõgedel on neid mitmel pool olnud, selle kalatõkke asukohta mäletas veel Lembit Link. Tänapäeval on jääminekud oma töö teinud ja müüritised osaliselt lagunened.

553819 / 6483748

808:JKM:001

VANAKURADI LEENTOOL

Lugusid on koguni kaks. Esimese järgi olla kurat Tõia naise kimbutamas käinud ja koduteel olles tolle kivi peal pisut pikutanud. Teine lugu räägib sellest, et kui kurat põdrajahil käis, siis sellel kivil lesides nosis ta oma saaki.

„Kui Köstre kärestikul veel paisu polnud, oli põrgu kohal lai aas, mis ulatus rohkem kui keset jõesängi. Tõngi ojast pisut allpool oli aga paras saareke, millel suured toomingad. Seal käidi purretelt üle jõe. Maantee viis õlleköögi juurest jõe äärt mööda otse Tõngi oja suhu.

Reedeti pesid Tõia küla naised jõe ääres pesu. See meeldis Vanapaganale. Ta hiilis aasa äärel ja peitis omateada enese paksudesse kõrkjatesse ning piilus pesupesijaid. Kui mõnel naisel välgatas paljas põlv, mis sellise töö juures ikkagi ju ette tuli, röögatas Vanapagan selle aja kohta hirmsa häälega ja ajas tükk aega pikka joru järgi. Lõuna ajal pildus ta kaldal olevat pesu sopaga, et tööpäev pikem oleks ja kauem pesijaid vahtida saaks.

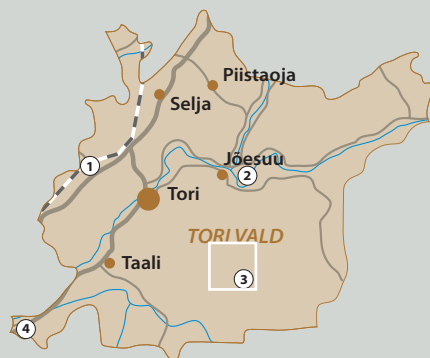
Eks pikapeale tüütas see Tõia naise. Siis ühel päeval tegid nii: paar noorikut asusid tööle, vahetevahel ikka kõrdisaba kergitades. Teised võtsid kätte palmikusse punutud märjad takused käterätikud ja pesukurikad ning hiilisid üle purrete Vanale selja taha. Ei see kuulnud – aina röökis ja ulus, kuna ülejõel oli sel päeval nagu rohkem vaatamist. Äkki aga anti talle kurikate ja märja pesuga igast kandist valu. Kas mõni noorik väsis või hakkas kahju, aga Vana sai lippama. Agaramad ajasid teist taga kuni Metsakülani, Vanapagan aga ei peatunud enne kui Vireksaare metsas. Väsinult viskas enese ühe suure

kõvera kivi peale ja pomises: „Küll on hull! Küll on hull!“ Seal pikutas ta mitu päeva ja kurtis oma õnnetust.

Edaspidi ei hiilinud enam sinna kõrkjaisse vaid piilus väikese põrgu juures kasvavast paksust kibuvit-sapõõsast. Kui ta siis vahetevahel röögatas ja jorutas, ei seganud see enam eriti Tõia naise.

Seda Vireksaare kivi nimetatakse „Kuradi leentooliks“ ning seal olevat ta veel 1962. a suvel pikutanud.

joemaa.ee

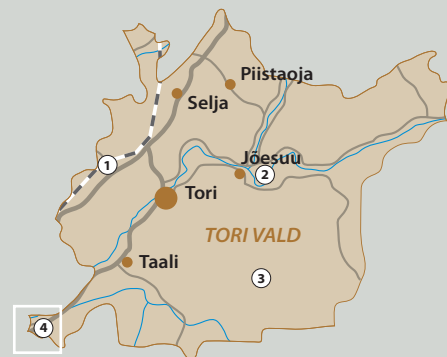
553549 / 6477958

808:KIV:001

LIIVAAUGUD

Kuke talu maal asuvasse liivakivipaljandisse uuristas Nõukogude ehitusväeosa 1947. aastal Järvakandi klaasivabrikule toormeks vajaliku liiva hankimiseks koopad. Kaevandatud liiv toimetati esmalt vagonettidega käsitsi Pärnu–Paide maantee ääres olevasse laadimispunkti ja sealt edasi autodega Järvakanti, mäletab Kuke talu peremees Karli Edo. Liivakivipaljandis on praeguseks säilinud sissepääs kolme koopasse. Neist kõige suurema käigud ulatuvad paarikümne meetri sügavusele ning on umbes 2,5 meetrit kõrged. Peakambrist hargnevad külgakäigud nelja väiksemasse kambrisse.

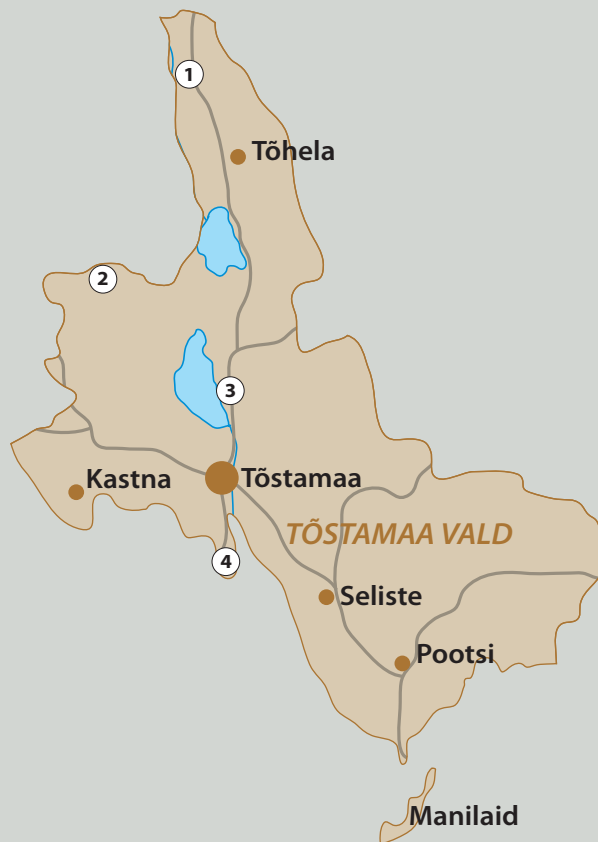

540238 / 6475518

808:PAP:001

- 1 Viruna jahiloss
- 2 Lennukiauk
- 3 Ermistu vallamaja
- 4 Tõstamaa kalatehas

Esimesed kirjalikud teated Tõstamaa kohta pärinevad 13. sajandist, Tõstamaa (*Testama*) rüütlimõisast 16. saj keskpaigast ja kihelkonnast sajand hiljem. Kihelkonna piirid kattuvad suuresti tänaste vallapiiridega. Teised suuremad mõisad piirkonnas on: Pootsi (*Podis*) rüütlimõis, asutatud 16. saj lõpus, Seliste (*Sellie*), asutatud Poola ajal ja riigistatud 17. saj lõpus, Kastna sai Pärnu linnamõisaks 17. saj keskel.

VIRUNA JAHILOSS

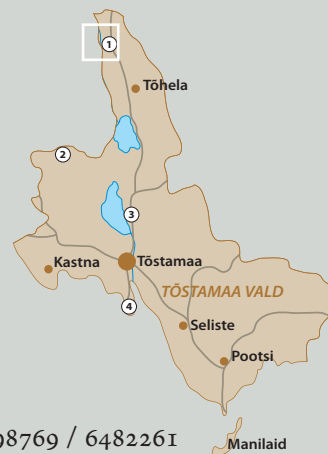
Tõstamaa mõisa maadel Virunas olnud jahimaja, mida rahvasuus kutsuti jahilossiks, sinna viis Tõstamaalt nn jahitee. Tegemist oli kahekorruselise paekivihoonega, mille mõõtmed olid 11x6 meetrit. Maja köeti aastaring-selt kahe telliskiviahjuga. Tellistest põrandaga alumisel korrusel oli olnud köök, söögituba ja panipaigad. Teisel korrusel asus suur laudpõrandaga saal, vastuvõtutuba ja jalutusruum. Vanemad inimesed meenutavad lahtist rõdu, millel sai pidude ajal puhata. Jahilossi kõrval oli tall-tõllakuur kutsa-rite eluruumidega, millest hiljem sai metsavahi elupaik ja asundustalude ajal Mihkel Nigula aiandustalu.

Tegemist oli Tõstamaa mõisnike poolt armastatud kohaga. Väide-tavalt sündis seal Tõstamaa mõisa viimane omanik Alexander Staël von Holstein (1877–1937), budistlikele tekstidele spetsialiseerunud orienta-list, sinoloog ja sanskritoloog.

Jahiloss lammutati kivihaaval, et 10 kilomeetrit eemale neist kolhoosi sigala ehitada, kuigi tööplaanides oli olnud lossi remontimine. Lõhkumise ajal leiti paeplaat aastanumbriga 1856, mida peetakse lossi valmimis-aastaks. Vanale vundamendile ehitas Mihkel Nigula 1963. aastal uue elumaja. Nigula asutas Viruna talu maadele puukooli ning tema aed oli registreeritud roheline risti all, mis tähendas haigustevaba aeda. Praegu on Virunas turismitalu.

Hang, V. Viruna küla. 1996.

Käär, L. Tõstamaa mõisa... Tõstamaa Tuuled. 2007, nr 4.

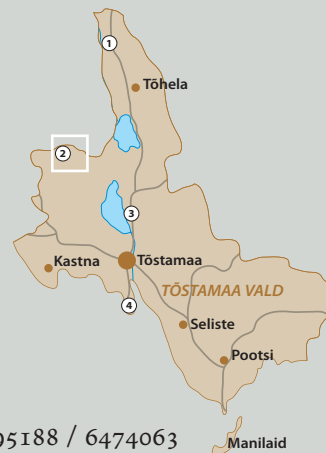

826:JKM:001

LENNUKIAUK

1987. a oktoobris tegid Vaiste metskonna töötajad Ilmar Berggrünfeldt, Elmar Raaliste, Leonid Sludnikov, Tiit Tammeleht, Ülo Sireli, Bronislav Rudnitski ja Valdur Soomre Jäärumetsas teetrassi. Traktorist Arno Adler vedas puid kokku. Mehed olid parasjagu lõunal Suuremurru talu mäe peal, kui kell 13.04 Moskva aja järgi kuulsid undamist ja mürinat, seejärel plahvatust, millele järgnes suur vaikus ning mõne aja pärast tolmutpilv. Tegemist on vene hävituslennukiga MiG-23, mis meestest 500 meetri kaugusel alla kukkus. Piloot hukkus. Lennuk oli kolm minutit varem Pärnu lennuväljalt õhku tõusnud. Täis paakidega lennuk kaalus ühtekokku 17–18 tonni. Vene hävitajad sõitsid enamasti paarikaupa, Jaan Liiv märkas madalal lendamas samasugust lennukit ning arvas, et nägi allakukkunud lennukit. Toona ei räägitud, kas lennukil oli sõjamoona peal või mitte. Kuna metsateele jäi eriliselt suurte mõõtmetega saarepuu, mis oli looduskaitse poolt märgistatud, siis trassi muudeti. Lennuk riivas alla kukkudes saart, mis mõne aasta pärast ära kuivas.

826:OKU:001

ERMISTU VALLAMAJA

Tõstamaa vallavalitsus kolis 1927. a Värati sadamasse viiva tee äärest Ermistu karjamõisa peahoonesse. Maja osteti riigilt 80 000 marga eest ning selle ümberehitus maksis umbes 1,7 miljonit marka. Ehitusmeister oli Jakob Toots (1881–1933), aknaraamid tegi kohalik puutöömeister Joann Kuura e Tisleri Juks (1905–1944) Lepaspea külast Värava asundustalust. Hoone seadsid korda Tõstamaa majapidamiskooli õpilased.

Üheks tuntud vallavanemaks oli Vassili Ojamets (1984–1979), kelle kohta Vaike Hang on üles tähendanud loo: „*Vassu ametiajal olnud tal kaks päeva vaja vallamajas olla. Kord kiirel tööajal, mitte vallapäeval, näinud Vassu vallakirjutajat nende poole tulemas. Ta peitnud end sahvrisse, kus parasjagu oli värskelt ahjust tulnud sai. Asi polevat väga tähtis olnud ning Vassu ei läinudki vallamajja. Tulnud sahvrist välja ja äelnud, et nüüd on kõht täis ja läks hoopis Tagametsa „põllale külma“.*“

Tuntud on veel Martin Niine (Niemann, 1903–1972), kes töötas vallas ühtekokku 33 aastat. Tema tütre Eevi Reinupi, Juta Rähni ja Ellen Pirsi joonistute kohaselt oli esimesel korrusel paraaduksest paremat kätt saal, vallavanema ja vallasekretäri kabinetid ning ooteruum. Vasakut kätt asusid tööriistade hoiupaik, käimla, elutuba, vallaarhiiv, köök, magamistuba, juurviljade hoidmise ruum ja sahver. Teisel korrusel olid eluruumid, kartser ja panipaigad. Maja kõrval paiknesid tall, puukuur, saun, õunapuuaed, juurviljaaed, nn roheline aed (niidetud ala) ja palliplats. Kõrvalhooned ning aed on maaparanduse käigus täielikult hävinud.

Tõstamaa viimane metsa-ülem Verner Kuusik rääkis, et 1950. aastail oli juttu metskonna üleviimisest Ermistu vallamajja, ent tegemist oli vaid plaanidega. 1960. aastate lõpul jäi maja tühjaks ning 1974. a lasti vallamaja Veljo Käsperi filmi „Ohtlikud mängud“ võtete käigus õhku. Rusud veeti Tõstamaa sadamasse viiva tee täiteks. Praegu on hoonest alles varemed, mis 2007. a võsast puhastati, ent on taas võsastumas.

Hang, V. Vana pilt jutustab. Tõstamaa Tuuled, 2007, nr 1, 3.

Hang, V. Männikuste küla. 2008.

Talving, H. Eesti vallamajad. 2009.

826:VAL:001

TÕSTAMAA KALATEHAS

Vääriskala vastuvõtupunktist kasvas välja suur kalatööstus, kus kevadeti töötas ca 100–150 inimest. Töötajaskonna moodustasid noored, Siberist naasnud inimesed, kohalik rahvas, kevadisel kõrghooajal ka hooajatöölised. Viimased elasid algul taludes, 1960.–1970. aastail ehitati neile ühiselamud. Kalatehase eesotsas on olnud ajalises järjekorras: Peeter Pärtmaa, August Karin, Eduard Anila, Andrei Udu ja Aita Jaakson.

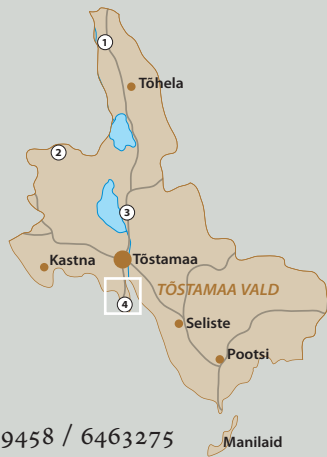
Ratsionaliseerimise heaks näiteks on Andrei Udu konstrueeritud nn räimeruunaja, mis lihtsustas oluliselt tööd ning millelt käisid malli võtmas ka teiste kalatehaste esindajad. Elfriede Udu teab rääkida 1960. aastate alguse kalauputusest, mil meri oli täis paate, kes kõik tahtsid kala ära anda ning kuna püüginormid olid kõrged ja käsu korras tuli vastu võtta kõik kalad, siis pandi need paadist otse isekallutajasse ning veeti põllule väetiseks. Ajale iseloomulik oli ka nn jäämaja ehitamine, mis Eesti kliimasse ei sobinud. Nimelt laoti puitkarkassile merest lõigatud jääkamakad, mis suvel ära sulasid. Kuigi enamasti töödeldi räime, oli oluline osa ka heeringal, tursal, angerjal, tindil, peipsi räabisel, mereahvenal ja paltusel.

Mäletatakse, et igal aastal suitsutati kuu aega ainult angerjat, kõik ümberkaudsed töid külmutatud angerjad Tõstamaale. Kord tellitud Moskvast angerjat. Et ära hoida varguseohtu, oli lennukis ka ekspediitor. Too petetud siiski ära ning varastatud ikkagi kast angerjaid.

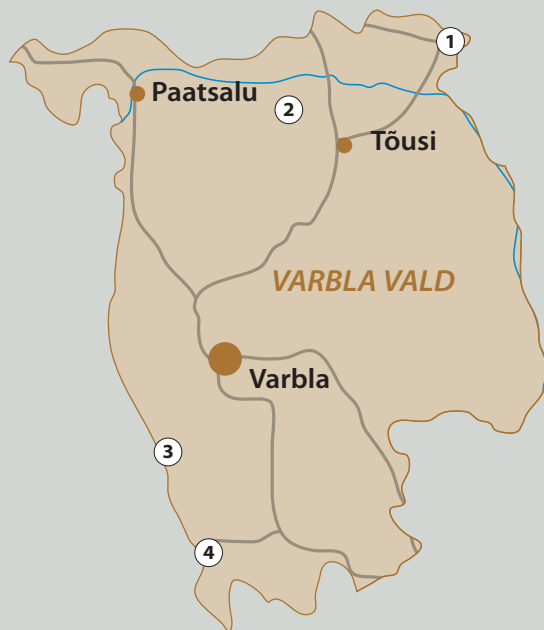
Kui Soome president U. K. Kekkonen 1964. aastal Eestis käis, siis telliti tema jaoks suitsutatud angerjat. Kuna hooaeg oli läbi, korjati

erinevate osakondade pealt jägid kokku ja suitsutati. Mõne aja pärast saanud juhatus telefonikõne. Toonane juht Andrei Udu olnud pabinas, et äkki sattus Kekkonenile nn halb angerjas, ent Tallinnast telliti hoopis uus laar.

Kalatehase vanas külmsuitsutsehhis toimus 1966. aasta filmi „Tütarlaps mustas“ tegevus ning 1962. aastal tehti film „Jääminek“ samuti Tõstamaal. Kuna merest oli jää juba läinud, siis kasutati penoplasti tükke.

826:PNL:001

- 1 Väänja metsavahikoht
- 2 Paadrema mõis
- 3 Toritamme
- 4 Paatide surnuaed

Ajalooliselt on Varbla kuulunud Läänemaa koosseisu, jagunedes kahe kihelkonna vahel – põhjaosa Hanila ja lõunaosa Varbla (eraldati Hanilast 17. saj algul). Varbla (*Werpel*) rüütlimõisa teatakse juba 15. sajandi algusest. 18. sajandi lõpus eraldati Varbla mõisast Uue-Varbla ja Saulepi mõisad. Paadrema (*Padenorm*) rüütlimõis on asutatud 15. saj keskel, 18. saj algul eraldati sellest Mõtsu (*Metzeboe*) ja Paatsalu (*Patzal*).

Varbla vald moodustati 1936. a Paadrema, Saulepi ning Paatsalu valla osadest.

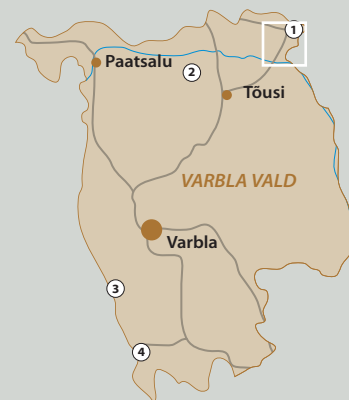
VÄÄNJA METSAVAHIKOHT

Oidrema mõisa maad ulatusid pika siiluna üle Tuhu soo lõunasse. Soo lõunaservas, Pärnu–Kuressaare postmaantee ääres oli Väänja (*Waenja*) karjamõis, millest pole säilinud midagi peale kivihunnikute.

Ent nimi Väänja pole unustatud, seda kannab mõisaaegne metsavahikoht. Kohaga seotud lugusid mäletab selle praegune perenaine Ele Leinpuu, kelle vanaisa Jaan Viromann töötas siin mõisa metsavahina. Ele Leinpuu, kes ise on üle paarikümne aasta töötanud Karksi metskonnas, tunneb ja hindab vanaisa talu ajalugu.

Lõunapoolne majaots oli algselt ehitatud mõisa jahilossiks. Selle kaks avaramat päikesepoolset tuba olid mõisniku käsutuses, metsavahi pere pidi ära mahtuma kahte pisemasse põhjapoolsesse tuppa. Metsavahikoha perenaise ülesandeks oli jahilossi saabuvat häärasrahvast teenida, nii pidi sakste saabudes tõise kirju põlle ja pearätiku vahetama valgete ja puhaste vastu.

Maja ehitati tõenäoliselt 1896. aastal. 1916. a paiku, kui koht renditaluna metsavahipere kasutusse läks, ehitati majale juurde rehetuba ja rehealune, osalt olevat siis kasutatud lammutatud karjamõisa palke. 1924. a sai senisest mõisa metsavahist Väänja talu pärisomanik. Väljaostumaksuks kulus igal aastal kaks peekonsiga.

495429 / 6489606

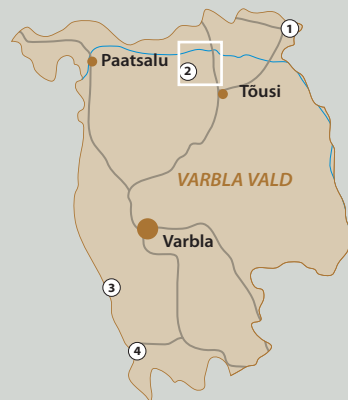
863:VKK:010

PAADREMA MÕIS

Paadrema (*Padenorm*) mõisa on esmamainitud 1435. aastal. Ühekordne tagasihoidlik sindelkatusega hoone ei ole säilinud. Põllul oleva keldri kõrval asus nõukogude ajal lubjapõletusahi. Võlvagedega keldrid on säilinud, aga prügi täis.

Arhiivimaterjalidest saab lugeda: „Paadremaa mõis on ehitud vanadele müüridele, vanade dokumentide järele vana kloostri asemele. Rahvajutu järele olla mõisa õues hoonete vahel maa sees suur varandus peidus. Kunagi lasknud mõisahärra seal kaevata. Mõisahärra olnud kaevamise aegu Virtsu mõisas, mis umbes 20 versta kaugusel Paadremaast. Korraga hakanud härra hirmust valu karjuma, hüpanud hobuse selga ja kihutanud tuhatnelja Paadremaale. Juba eemalt karjunud ta töölistele, et need kaevamise seisma jätaks. Viimased jätnudki kaevamise seisma, härral kohe valu kadunud. Kaevajad olid suutnud varakeldri ukse lahti kangutada, näinud – suur punane härg maganud keset kellert suure kirstu peal. Keegi töölistest suutnud keldriukse kõrvalt riulilt ühe habemenoa ja suuräti ära võtta, enne kui härra kaevamise ära keelanud. Need jutud on Läänemaal üleüldiselt tutvad. Kirjutasin üles 1920. a. suvel.“

ERA E 51347

488887 / 6486873

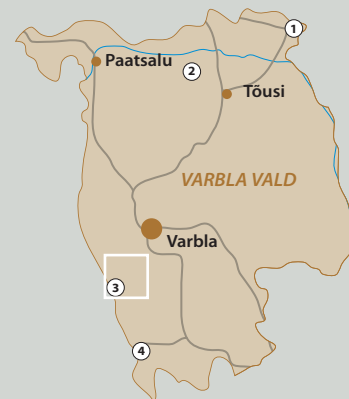

863:MOA:002

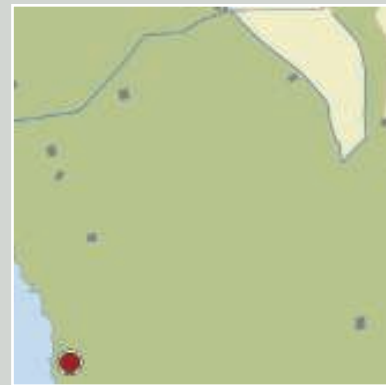
TORITAMME

Toritamme sümboliseerib kahe vägeva mehe tegusid oma küla ja kogukonna heaks. Väikeses Haapsi külas on tegeletud laevaehitusega ja kalapüügiga. Külast veeti mootorpurjekatega küttepuid Tallinnasse. Külas tegutsesid kaitseliitlased, kes harjutasid mererannas püssilaskmist. Sellest ajast mäletatakse ka võrkpallimänge kohalike külapoiste ja piirivalvurite vahel. Oma sünnipaiga ajaloo jäädvustamise ja pärandkultuuri säilitamise on südameasjaks võtnud ajaloo huviline ja elu jooksul mitmetel juhtivatel kohtadel töötanud Manivald Müüripeal (1931).

Suvel käib külas vilgas elu. Talviti, mil suveelanikud kaovad oma talvekorteritesse, soikub see unne. Külas ning põlluäärtes looklevad korralikud kiviaiad, mida korrastas ja ladus vanadele asukohtadele üles põllumees ja poliitik Villu Müüripeal (1937–2005). Tema südameasjaks oli küla ilme korda saada. Villu viimne puhkepaik on Taaratamme hiies, mis meenutab ning mäletab mehe tegusid küla ja kogukonna heaks.

483468 / 6472849

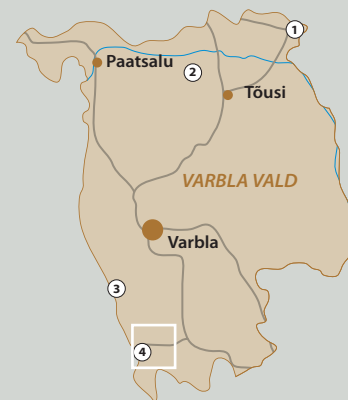

863:TAH:006

PAATIDE SURNUAED

Paatide surnuaed asub kunagises valla tähtsamas kalasadamats Matsil. Sadam on praegu halvas seisukorras. Ometi saab külastaja siin hea ettekujutuse eelmise sajandi keskpaiga kalasadamast. Sadama kõrval asuvas paatide surnuaias puhkavad „pensionile saadetud“ kalapaadid. See on omalaadne pärandkultuuri objekt, mis väärib tähelepanu ja hoolt, et puhkajad ei löhuks paate (lappajaid) lõkkematerjali saamiseks.

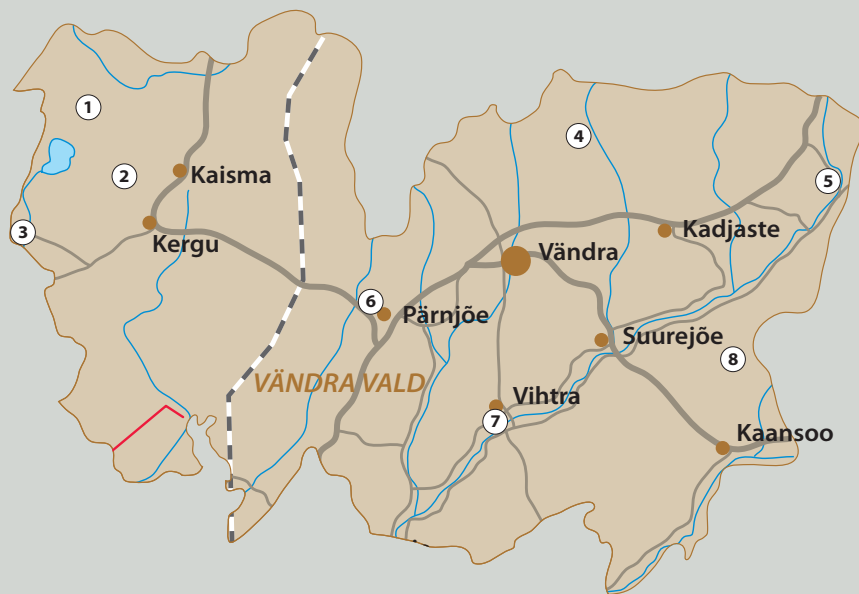

485062 / 6469017

863:JKM:001

- 1 Saare Mardi metsavahi-koht
- 2 Kingu lubjaahi
- 3 Kulna kõrts
- 4 Keldrilinn
- 5 Samliku kool
- 6 Kaasiku talu
- 7 Vihtra talu ja veskid
- 8 Altarikivi

Vändra (*Fennern*) mõis rajati 16. sajandi keskel, 19. saj keskel jagati mõis kaheks – Vana- ja Uue-Vändra mõisateks. Valla lääneosa moodustavad Viluvere (*Willofer*) linnamõisa alad, mis eraldati Tori mõisast 17. saj esimesel poolel. 18. saj lõpus ehitati puukiriku asemele praegune Vändra kirik. 2009. a liitus Vändraga Pärnu-Jaagupi kihelkonna aladele jääv Kaisma vald. Kaisma mõisast on teated 17. saj algusest, Kõnnu oli krahv Keyserlingi jahimõis. Kergus asub 19. saj lõpul ehitatud EAÕ kirik.

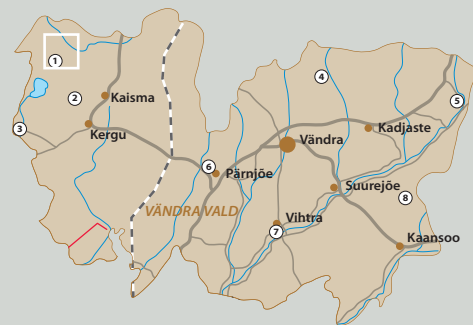
SAARE MARDI METSAVAHIKOHT

Kaisma raba vaatetornist kirde suunas vaadates jääb silma rabasaar. Seal elas Kaisma mõisa metsavaht Saare Mart. Talvel kuulus tema töökohustuste hulka Lauksi raba peale metsiste e mõtuste jaoks kruusa vedamine. Mardi maja lähedalt algab Raba soonik, mis jagab raba kaheks: põhjapoolne osa on kandnud Valgeraba nime, lõunasse jäi Järve raba.

Metsiste pärast on rajatud metsasiht, mille lõpus Kõnnu mõisnikel olid jahionnid mängu jälgimiseks ja jahiks. Sealgi oli metsavahil või talumeestel kohustus metsistele kruusa vedada.

Pööravere mõisa Raba Ōuesmaal elanud metsavahi ülesannete hulka kuulus vähipüük. Püüti nattadega, aasta norm olnud 10 000 vähki mõisale ning endale „soomusena“ 3 000 pealekauba. Kohustuseks oli ka mõisa varustamine värske kalaga. Püüti liiviga jõest ja undadega järvest. Liikuma sai siit juunist augustini vankriga ja talvel taliteed pidi reega. Ōuesmaal oli maad kahe vakamaa (riia vakamaa = 0,37 ha) jagu.

Olid veel Kraavi, Kännu ja Kotka metsavahikohad. Sealsed metsavahid tegelesid tavakohaselt metsakasvatamise ja raiete järgi valvamisega ning salaküttide tabamisega.

541127 / 6508714

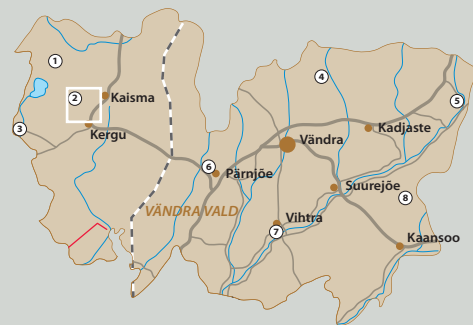
930:VKK:006

KINGU LUBJAAHI

Järve küla veerel, noore männimetsa varjus on lubjaahi, mis kuulus kunagi Lubja-Kontovetile, kel oli veel kaks ahju Kergus. Ahjust tõusis Nurtu rahvale tulu, sealtkandist veeti mööda taliteed üle Kaisma järve ja Järve raba veert pidi kände kütteks. Vahetuskaubaks saadi kas lupja või kruusa – ehituseks või teehoolduseks. Teises lubjaahjus elas mingil ajal sees üks vanapaar, kes ei olnud nõus lahkuma ja loobuma oma maisest varanatukest, milleks oli looreha ja kuulu järgi veel mingid hobuseriistad. Natuke aega pakkuski seitsmemeetrise läbimõõduga ahi neile ulualust.

Viimati põletati siinkandis lupja 1970. aastatel, teadaolevalt kolm ahjutäit. Osa müüdi maha ehitusvalitsusele, osa kasutati oma tarbeks lautade valgendamiseks ja muudel sanitaartöödel. Kütteks kasutati läheduses tühjtalt seisvaid asunike või saunikute maju.

Kokku on vallas olnud 16–19 maakivist ahju, mille läbimõõt oli kesktlābi 7 meetrit ja müürid 1,5 m paksud. Lupja veeti siit hobustega Olustverre mõisa ehituseks ja tee-ehituse aegu Põhjaku nõmme vesiliivade kinnitamiseks. Üle tee jäävast Viiesaara paemurrust viidi ehituspaasi Järvakandi klaasitehase ehituseks. Kõige paremini säilinud lubjaahi on peidus Paisu talu kuusikus.

542968 / 6505589

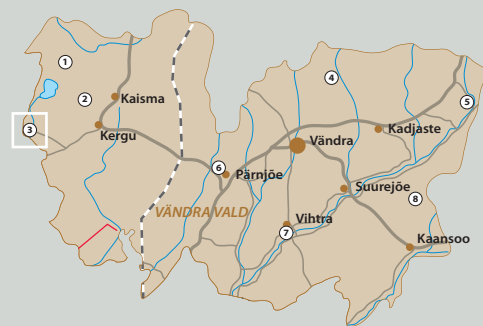
930:LUA:010

KULNA KÕRTS

„Kortel õlut ühe kuldna eest,“ ütleb laulusalm. See paekivist hoone oli kohalik kõrts ja postijaam, enne kui Pööravere mõisal majandusraskused tekkisid. Pärast 20. saj esimest kümnendit kõrtsi enam sellel kohal polnud.

Kaisma vallas on kokku olnud neli kõrtsi: Kulna, Riimiküla, Kergu, ja Kõnnu. Kergu kõrts põles maha 1941. a juunis. Olnud teine kallis kõrts, aga see-eest ööpäevaringselt lahti ning ka avalikud naisterahvad olevat siin saadaval olnud. Ilmselt sellepärast käis Anna asunduse rahvas hoopis Kõnnu kõrtsist ehitusmeestele viina toomas.

Enge ja Kergu vahele hakati teed ehitama 17. sajandil. Mõisatöölised tegid seda tööd laupäeval poolest päevast: kaevasid kraave ja langetasid metsa. Veel 2003. aasta kevadel tuli nähtavale tealuseid palginotte.

538255 / 6503092

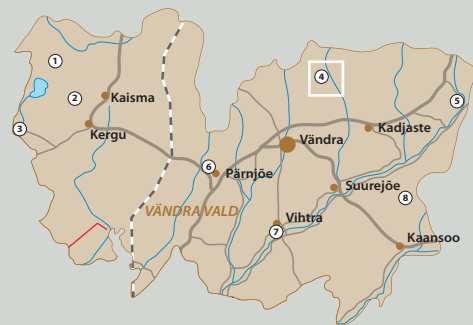

930:TAK:048

KELDRILINN

Võidula mõisa südamest lõunas, maantee ääres asub Käppa männik ehk Keldrilinn. Siin on koos umbes 12 keldrit, mis ehitatud Vabrikuküla tööliselamute rahvale talvevarude hoidmiseks. Majade alla siinkandis keldreid ei ehitatud, kuna põhjavesi oli liiga kõrgel. Käppa männikus asus ka üks tööliselamu, milles oli kaheksa korterit, hoovis laut ja saun. Maja oli püsti veel 1960. aastatel. Tööliselamu viimased elanikud olid kuni Erman Käppa surmani Käppad. Erman oli mõisa kubjas ja see hüüdnimi saatis teada ka siis, kui ta töötas sovhoosis brigadirina. Ermanni naine Ženni oli tore ja külalislahke memm, kelle juures käidi nn kella-viie-tee õhtutel. Ženni-tädi oskas saksa keelt ja hoidis lapsi, ta oli olnud mõisnik Graubneri juures lapsehoidjaks.

563353 / 6507523

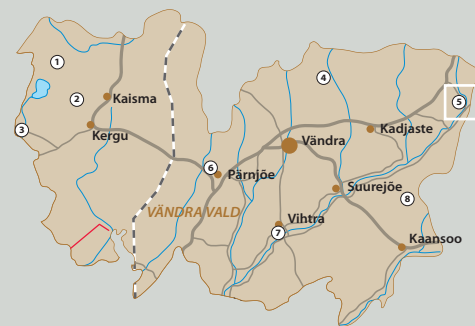
930:MTH:004

SAMLIKU KOOL

Samliku kool avati 1867. a, siin õpetati lugemist, õige- ja ilukirja, piibli-lugu, katekismust, geograafiat, rehendamist, vene keelt, laulmist, käitu-mist ja kombeid ning hoolsust ja tähelepanemist. Õpilaste arv aastatel 1868–1910 kõikus 28-80 vahel. 1868. a kinkis kindral Fr. von Dittmar koolile põliseks kasutamiseks talu.

Uue koolimaja ehitust alustati 4. mail 1934. a ja juba 1. oktoobril samal aastal algas uues majas õppetöö. Lõplikult sai maja nii seest kui väljast valmis 1940. a. Oma elutöö kooli korrastamisel tegi juhataja Karl Sakh. Tema eestvõtmisel osteti 1934. a klaver, 1935. a ehitati ripp-sild, edaspidi istutati spordiväljaku äärde kuusehekk, tehti aiad, istutati ligust-rihekk (1937). Vana koolimaja asemele ehitati 1938. a puukuur. Kogu ehitamine toimus mõttega, et oleks koht, kus ümbruskonna rahvas saaks koos käia ja küla kultuurielu edendada. Selle põhimõtte järgi töötas kogu koolipere.

Praegu eravaldusse kuuluvas hoones tegutseb Samliku matkamaja.

574387 / 6505380

930:KOO:004

KAASIKU TALU

Talu esimese elumaja ehtas vaene müüritööline Mart Tomson 1864. a. Ta ei rajanud mitte tavalist põllundustalu, vaid temast kujunes ka edukas ettevõtja. Talus, kus oli ligikaudu 60 hektarit maad, peeti loomi ja hariti põldu. Hiljem osteti juurde Kaasiksaare maatükk. Lisaks rajas M. Tomson jahuveskist, sindlisaagidest ja villatööstusest koosneva, mootori jõul töötava ettevõtte. Veskis jahvatati kõrgekvaliteedilist püüli, mannat, tangu ja jahu loomasöödaks. Korraliku töö tõttu tuldi veskisse isegi Pööraverest ja Engest. Pühade eel olid järjekorrad nii pikad, et veskilistel tuli jääda tööliste majja ööbima. Villa töödeldi tellimustööna: kraasiti, kedrati lõnga ning kooti kangast. Kaasiku talul oli metsa vähe ja ka sindlisaagimine toimus tellimustööna. Saagimisel tekkinud puidujäägid kasutati kütuseks, et tööstusele energiat saada.

Kaasiku talu uus elamu valmis aastal 1883. Majas oli kontoriruum, köök, teenijatetuba, söögituba, saal ja kolm magamistuba. Teisel korrusel paiknes üks elutuba, maja otsa ehitati veranda ning hiljem tagaküljele väljaehitisena vannituba.

Pärast isa surma talu juhtinud Gustav Tomson tegi rea uuendusi. Ta hakkas töötlemas lina, tootma telliskive ja drenaažitorusid. Savi telliste ja torude tootmiseks saadi ca 2 km kaugusel asuva Pillaru talu maalt. Liiva veeti mõne kilomeetri kaugusel asuva Liivoja talu maadelt. Ringahju tüüpi tellisepõletusahjusid köeti puudega. Põletamine kulges järgmiselt: kaks meest täitsid segumasinat liiva ja saviga, üks naine lõikas valmis massist

raami abil kivid ja torud välja, plonnid lükati mööda raudteed käruga kuivatuskuuri, pärast kuivamist põletusahju. Tööd tehti vaid suviti ning põletaja kutsuti kohale Pärnust.

1915. aastal hävis telliseteahas tules, kuid ehitati uuesti üles.

1930. aastate lõpus oli uus põleng, ahi ehitati taas üles. Kivipõletamine lõpetati pärast 1944. aastat.

Talul oli oma töökoda, mis sai energia 1910. aastal Inglismaalt ostetud puugaasi generaatorilt Grosseley. Töökojas tehti sepatöid ja muid vajalikke töid. Generaatori töötamise ajal valgustas elekter arvatavasti juba enne 1925. aastat nii elumaja, töölistemaja kui ka tootmishooneid.

553982 / 6499880

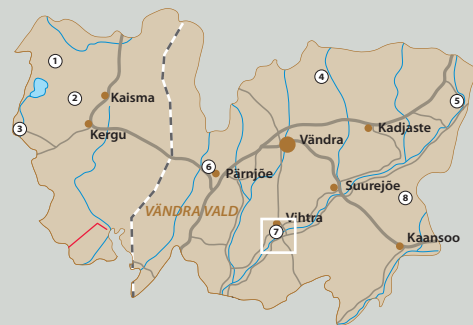
930:TAK:058

VIHTRA TALU JA VESKID

Vihtras asus Vihtra mõis, Ülejõe-Vihtra talu ja Vihtra vesiveski. Ülejõe-Vihtra 103,5 ha suuruse talu ostis 1892. a Aado Vihtre. 1920. a sai pere-meheks tema poeg Johan Voldemar. Tegeldi põlluviljade, sigade ja angleri tõugu veiste kasvatamisega. Talus oli 1892. a ehitatud saeveski. 1920. aastate keskel täiendati veskit uute seadmetega: hõõvelpink, sindlisaed ja laastumasin, paikne viljapeksumasin ja jõujaam. Koos juurde ostetud Umbsaare talu ja Tori soos oleva heinamaaga oli Ülejõe-Vihtra suuruseks 200 ha. 1941. a novembris moodustati Vihtra mõisa ja Ülejõe-Vihtra talu liitmisel Vihtra sovhoos. Saksa ajal asus siin riigimajand, pärast II maailmasõda sovhoos taastati. Omanikud töötasid seal kuni 1948. a kevadeni, siis sunniti nad kodukohast lahkuma.

Vihtra vesiveski 6,3 ha suuruse krundi ostis Jaan Reinmann 1860. a Kullamaa-nimelise mehe käest. Koha juurde kuulus jahuveski koos poole paisuga. Kanali peal asuv veskihoone oli puidust. Peale jahu- ja püülit tegemise kraasiti siin ka villa ja kedrati lõnga. Veski töötas kaks inimest. Pärast natsionaliseerimist viidi villaveski seadmed Sinti.

Linaveski ehk linavabrik ostis leotatud lina taludest kokku ja toodang müüdi Saksamaale. Vabrikus töötas 32 inimest. Linavabrikus toodeti ka veskite tarbeks elektrit. Vihtra, Sepa, Oja, Pealt- ja Alt-Linnu talud ehitasid siit elektriliinid oma majadesse ja said kasutada tasuta elektrit.

559458 / 6494621

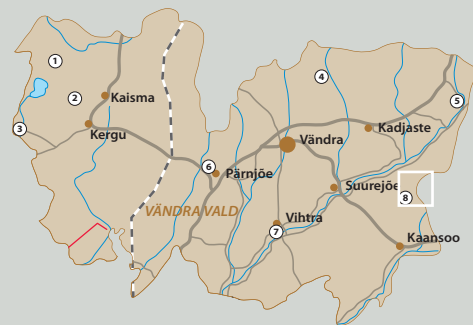

930:TAH:007

ALTARIKIVI

Pärast Suure-Jaani kiriku põletamist 1703. a põgenes rootsi päritolu kirikuõpetaja Magnus B. Moylin Kivisöödi talu juurde metsa. Sinna oli kogunenud palju vene röövlisalkade rüüsteretkede eest pakku läinud rahvast. Kirikuõpetaja tulek andis inimestele uut jõudu vastupidamiseks. Kiriklikke talitusi toimetati Altarikivi juures.

Altarikivi asub umbes 100 ha suuruse Kivisöödi talu südame lähedal, mille rajas Juhan Kuldkepp, kes pärandas selle oma tütrepojale Jaan Kuressonile. 1936. a eestistati nimi Kivimaaks. Aastal 1949 pidid omanikud talust lahkuma ja sinna asutati kolhoosi laut. Elumaja põles maha 1953. a kevadel.

570219 / 6497389

930:KIV:004

Akaatsitee, 134
 Allikukivi kalevivabrik, 104
 Altarikivi, 190
 Eesti–Läti piiripunkt, 110
 Ermistu vallamaja, 160
 Halinga Pikk kõrts, 44
 Hiiumajad, 32
 Häädemeeste kihelkonnakooli
 maja, 54
 Kaasiku talu, 186
 Kalatõke, 148
 Kanaküla veski ja palgiparvetus, 92
 Karinõmme mõisa Männiku
 metsavahimaja, 70
 Keldrilinn, 182
 Kihlepa poed, 28
 Kikepera küla, 122
 Kilingi metskond, 124
 Kingu lubjaahi, 178
 Kuhjalavad, 136
 Kulna kõrts, 180
 Kurese põlisküla, 74
 Kurmi talu, 96
 Kõduküla, 116
 Külavälja kuusik Langermal, 40
 Laevaehituskohad, 52

Lavassaare-Tootsi turbaveo
 raudtee, 46
 Lavassaare põlisküla, 80
 Lavi kool, 100
 Lehisepuistu, 94
 Lennukiauk, 158
 Lepplaane küla, 16
 Liivaugud, 152
 Luuri kõrts, 22
 Lõputu tee Lüllemäel, 62
 Magasiit, 146
 Metsaveoraudtee, 98
 Murru-Peetri külakool, 26
 Murru küla koolimaja, 18
 Naartse külatanum, 38
 Noodavedamise koht, 138
 Nurmeveski, 114
 Orajõe mõis, 56
 Paadrema mõis, 168
 Paatide surnuaed, 172
 Parisselja karjamõis, 14
 Pati Karuküla ja Moosese talu, 102
 Piimapukk Altkülas Reopal, 36
 Potsepa metsavahikoht, 30
 Puisniit Kiisama tee ääres, 76
 Pulli raudteesild, 118

Põlendmaa, 86
 Pärnu–Valga kitsarööpmeline
 raudtee, 126
 Rahaauk, 64
 Riiselja–Ikla kitsarööpmeline raudtee, 58
 Ristiküla koolimaja, 128
 Saare Mardi metsavahikoht, 176
 Samliku kool, 184
 Sindi-Lodja parvetuskoht, 84
 Sõnniku küla karjatänav, 72
 Tenna talu, 42
 Tooma veski, 24
 Tootsi mänd, 142
 Toritamme, 170
 Tõstamaa kalatehas, 162
 Uuetoa postitalu, 66
 Uulu pulvärk, 132
 Vanakuradi leentool, 150
 Vaskrääma mõisapark, 88
 Vihtra talu ja veskid, 188
 Viruna jahiloss, 156
 Voltveti mõisa mets ja kivist kvartali-
 postid, 108
 Voltveti mõisa tellisetehas, 106
 Võiduküla, 50
 Väänja metsavahikoht, 166